

ADALÉKOK SZÉCHÉNYI FERENC CENKI KERTJÉNEK TÖRTÉNETÉHEZ¹

SUPPLEMENTS TO CURRENT RESEARCH ON THE GARDEN OF FERENC SZÉCHÉNYI AT CENK¹

SZERZŐ/BY:
MOHAY BORBÁLA

A nagycenki kastély kertje a 18-19. század kertkultúrájával foglalkozók kedvelt témája, ahogy Széchényi Ferenc (1754–1820) személye is népszerű a századfordulás arisztokrata kutatások szempontjából. A cenki főúr kertjének korabeli történetéről és sajátosságairól részletes elemzés mindezidáig nem született. Fraknói Vilmos, Széchényi Ferenc első és máig egyetlen monográfiája csak a főúr kertépítő tevékenységének kezdetére tér ki egy-két általános megállapítás és esetleges konkrétum erejéig.² Bártfai Szabó László már részletesebben, a családi levéltárra nagy mértékben támaszkodva írja le, hogy Széchényi miként foglalkozott kertjével élete során, a kert szisztematikus leírását azonban nem adja meg.³ Örsi Károly több rövid összefoglalóban dolgozta fel átfogóan a kert történetét, de a térképeken, tervrajzokon túl más forrásra alig hagyatkozott, s így megállapításai meglehetősen általánosak.⁴ Fatsar Kristóf Örsinél részletesebben és érzékenyebben elemzi a tervek egy részét,

ezek azonban többnyire a Széchényi Ferenc birtokosságát megelőző időszakhoz kötődnek.⁵ Ugyanő, illetve Sisa József az angolkert szempontjából elsősorban az eszmei kapcsolatok, hatások feltárását kísérlik meg, nagy jelentőséget tulajdonítva az arisztokrata nyugat-európai utazási élményeinek.⁶ Galavics Géza egy korabeli folyóirat tudósítását alapul véve a kert reprezentációs szerepét domborítja ki.⁷ A Nagycenkkal foglalkozó helytörténészek, Keszei Dénes és Kenessei Károly elsősorban a földesúri birtok történetét vázolják fel, és a főúri kertet is ebbe az alapvetően gazdaságtörténeti kontextusba ágyazzák.⁸

Látható tehát, hogy az eddigi kutatások a nagycenki kert 18–19. század fordulójához kötődő sajátosságait csak részlegesen tárták fel. Ezt a hiányt kívánja pótolni e tanulmány. A Széchényi család törzslevéltárának⁹ számos csomóját áttekintve az eddigiéknél részletesebb, átfogóbb képet alkothatunk a cenki kastély kertjéről, a kertben történt változásokról – s beleláthatunk,

¹ Ezúton szeretnék köszönetet mondani Balogh Piroskának, Csepely-Knorr Lucának, Magassy Lajosnak, Magyar Attilának, Móga Zsófiának és szilágyi Kingának a szakmai és nyelvi segítségért. A Nemzeti Kastélyprogram és Nemzeti Várprogram keretében jelenleg zajlik a nagycenki épületegyüttes és a kert tudományos dokumentációja, így a közeljövőben további eredmények várhatók a témában.

² Fraknói Vilmos: *Széchényi Ferenc 1754–1820*. Budapest, 2002 (1902). 118.

³ Bártfai Szabó László: *A Sárvár-Felsővidéki gróf Széchényi család története*. II. kötet, 1733–1820. Budapest, 1913. 447–448, 461–466.

⁴ Örsi Károly: *A nagycenki kastélykert története*. Műemlékvédelem. 1976 (XX. évf.) 1. sz. 4–12. Örsi Károly: *Győr-Sopron megyei történeti kertek és az első, történeti kertekkel foglalkozó nemzetközi kollokvium*. Magyar Műemlékvédelem 1973–1974. Budapest, 1977. 281–297. Örsi Károly: *Nagycenk – kastélypark*. (Tájak, korok, múzeumok kiskönyvtára 72.) Budapest, 1981.

⁵ Fatsar Kristóf: *Magyarországi barokk kertművészet*. Budapest, 2008. 161–165.

The garden of the Castle of Nagycenk is a popular topic among researchers of garden culture in the 18th and 19th centuries, as Ferenc Széchenyi's (1754–1820) character is also a favoured subject for studies on aristocracy at the turn of the century. However, no studies so far have investigated the contemporary historical background and peculiarities of the garden of Cenk. Vilmos Fraknói,² the first and still only monograph of Ferenc Széchenyi, makes only a few general statements about the beginning of Széchenyi's gardening activity. László Bártfai Szabó³ describes in more details – relying heavily on the family archives – how Széchenyi worked on his garden during his life, however, he does not give a systematic description of the garden. Károly Örsi⁴ analysed comprehensively the history of the garden in several brief summaries, but his work is mostly based on maps and plans, therefore his findings are rather general. Kristóf Fatsar's⁵ work is a more sensitive one, however, the analysed plans relate to the period

before Ferenc Széchenyi became the proprietor. Kristóf Fatsar and József Sisa⁶ attempt to explore the ideological relations and influences regarding the English garden, and they attach great importance to the travel experiences of Széchenyi in Western Europe. Géza Galavics⁷ gives details of the representative role of the garden on the basis of a report in a contemporary journal. Dénes Keszei and Károly Kenessei⁸ – local historians of Nagycenk – outline the history of the landlord's estate, and they interpret the Countic garden in a basically economic-historical context.

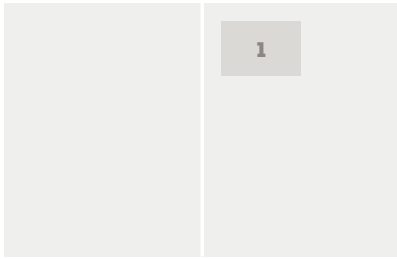
Overall, studies done so far give only a partial overview of the peculiarities of the garden of Nagycenk at the turn of the 18th and 19th centuries. This study intends to fill this information gap. After reviewing numerous documents of the archives⁹ of the Széchenyi family, we are able to get a more detailed and comprehensive picture of the garden of Cenk and the changes in the garden, as well as we can get an insight into how the

1 I would like to say thank you to Piroska Balogh, Luca Csepely-Knorr, Lajos Magassy, Attila Magyar, Zsófia Móga and Kinga Szilágyi for their professional or linguistic help. The National Castle Program currently presents a scientific documentation of the Széchenyi Castle and Garden of Nagycenk so further results can be expected in the near future.

2 Vilmos Fraknói: *Széchenyi Ferencz [Ferenc Széchenyi] 1754–1820*. Budapest, 2002 (1902). 118.

3 László Bártfai Szabó: *A Sárvár-Felsővidéki gróf Széchenyi család története. II. kötet, [History of count Széchenyi family of Sárvár-Felsővidék, vol. 2.] 1733–1820*. Budapest, 1913. 447–448, 461–466.

4 Károly Örsi: *A nagycenki kastélykert története [History of the castle garden of Nagycenk]*. Műemlékvédelem 1976 (XX. évf.) 1. No. 4–12. Károly Örsi: *Győr-Sopron megyei történeti kertek és az első, történeti kertekkel foglalkozó nemzetközi kollokvium [Historical gardens of Győr-Sopron county and the first international examination on historic gardens]*. Magyar Műemlékvédelem 1973–1974. Budapest, 1977. 281–297. Károly Örsi: *Nagycenk – kastélypark [Nagycenk – castle garden]*. (Tájak, korok, múzeumok kiskönyvtára 72.) Budapest, 1981.

1. kép/pict.:

Nagy- és Kiscenk az első katonai felmérés térképén, 1782–1785 / Nagyencn and Kiscenk on the map of the first military survey, 1782–1785 (FORRÁS/SOURCE: B 1X/A 527.)

hogya főúrnak miképpen gondoskodott kertjéről három és fél évtizeden keresztül. A korabeli szövegeket a már ismert tervek¹⁰ mellé kontrollforrásként téve rekonstruálhatjuk, hogy a tervekből mi valósult meg, illetve beazonosíthatjuk a szövegekben emlegetett kerti elemeket. Leopold von Rankénak a történet-tudományban már megszokott (sőt meghaladott), de a kerttörténet által még nem teljesen kiaknázott *wie es eigentlich gewesen*-elvét szem előtt tartva széleskörű forrásbázissal – a térképek, tervrajzok mellett épületrajzokkal, akvarellrajzokkal, útleírással, magánlevelekkel, hivatalos gazdasági utasításokkal, sőt verssel is – dolgozunk. A tanulmány tehát egyben módszertani kísérlet: Miképpen járulhat hozzá a kerttörténeti kutatási eredményekhez a történet-szi nézőpont és a történeti módszer?¹¹

Bevezetésként a „cenki kert” fogalma kapcsán néhány megjegyzést kell tennünk. A Széchenyi-kastély Kiscenkhez tartozott, mielőtt az 1893-ban hivatalosan egyesült Nagycenkkel.¹² Saját kertjét és kastélyát a főúr leggyakrabban „kiscenki” vagy „cenki” jelzővel illette, a mai irodalom viszont következetesen használja a – közigazgatásilag precíz – „nagycenki” elnevezést. A „cenki” jelző tehát a közérthetőség és a „benszülött nézőpont” közötti tudatos kompromisszum kíván lenni.

A „kert” megnevezés kapcsán szintén pontosításra, árnyalásra van szükség. A kerttörténeti szakirodalom¹³ tág értelemben vett művészeti-kulturális alkotásként gondol a kertre, és az adott kultúrtörténeti korszak – esetünkben a felvilágosodás és a romantika – által meghatározott funkciókat tartja szem előtt. A 18–19. század fordulóján azonban

6 Kristóf Fatsar: *European Travellers and the Transformation of Garden art in Hungary at the Turn of the Nineteenth Century. Studies in the History of Gardens & Designed Landscapes.* 2016 (36) 3. sz. 166–184. József Sisa: *Count Ferenc Széchenyi's Visit to English Parks and Gardens in 1787. Garden History,* 22/ 1, 1994. 64–71. József Sisa: *Landscape Gardening in Hungary and its English Connections. Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae.* 1990–1992 (XXXV). 3–4. sz. 193–206. Széchenyi Ferenc utazásai tekintetében Marczali Henrik közléseire támaszkodnak. *Ld.: Marczali Henrik: Gróf Széchenyi Ferenc utazása Angliában (1787).* Budapesti Szemle 1931. 220. kötet; 638. sz. 26–50, 639. sz. 224–248. Marczali Henrik: *Gróf Széchenyi Ferenc utazásai.* Budapesti Szemle 1936. 240. kötet; 699. sz. 129–151, 700. sz. 291–323.

7 Galavics Géza: *Magyarországi angol-kertek.* Budapest, 1999. 31.

8 Keszei Dénes: *Nagycenk múltja és jelene (monográfia).* Sopron, 1983. Keszei Dénes: *Történetek és leírások Nagycenk múltjából.* h. n., é. n. Keszei Dénes: *Régi és újabb történetek Nagycenk múltjából.* h. n., é. n. Kenessey Károly: *Nagycenk.* (Száz Magyar Falu Könyvesháza. Szerk. Jászberényi Ferencné – Néma Sándor). Budapest, 2002. 44–53.

9 MNL OL P 623 – A sor. A következőkben e formula helyett az SzTCs rövidítést használom. (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára; Széchenyi-család levéltára, Törzslevéltár, Család által rendezett iratok.) Az egyes iratoknak a pontos jelzetét és rövidített címét adom meg. Az eredeti iratokból betűhíven idézek. Felhívom a figyelmet, hogy a feltüntetett forrásoknál sokkal több szöveg hely illusztrálja, alátámasztja az állításokat, terjedelmi okokból kifolyólag azonban jelenleg csak a legfontosabbak idézése lehetséges. A bővebb jegyzetapparátus megtekintése érdekében kérem a kedves olvasót, keressen személyesen.

10 A Széchenyi-levéltárból kiemelt térképek, területrendezési tervek az MNL OL S 83, a tervrajzok, épület-alaprajzok az MNL OL T 21 jelzet alatt találhatóak. Jó részük digitalizált formában is fellelhető a <https://maps.hungaricana.hu/hu/web-oldalon>.

11 Jó példa az effajta „hozzájáráslásra” Kelemen István tanulmánya. Kelemen István: *Adatok a cenki kastélykápolna és remeteség történetéhez.* Soproni Szemle 2011. (65. évf.) 2. sz. 137–155.

12 Kenessey op. cit. 7.

13 John Dixon Hunt: *Figure in the Landscape. Poetry, Painting, and Gardening during the Eighteenth Century.* London, 1976. Újabban például Csepely-Knorr Luca: *Budapest közparképítészének története a kiegyezéstől az első világháborúig.* Budapest, 2016. 7.

Count had taken care of his garden for three and a half decades. We use the contemporary texts as control sources in addition to the already known plans,¹⁰ hence we can reconstruct, what was actually carried out from the plans, and we can identify the garden elements mentioned in the texts. Bearing in mind Leopold von Ranke's principle of *wie es eigentlich gewesen*, which has already been used (or even has become out of date) in history, but has not yet been fully exploited by garden history, we are able to work with a great number of sources - maps, plans, building drawings, aquarelle drawings, travelogues, private letters, official agricultural instructions, and even poems. Therefore, this study is a methodological experiment as well: How can the historian's viewpoint and the historical method contribute to the garden historical research results?¹¹

As an introduction, we need to make a few remarks on the concept of the "garden of Cenk". The Széchenyi Castle originally belonged to Kiscenk, before it officially merged into Nagycenk in 1893.¹² The Count usually used the label "of Kiscenk" or "of Cenk" to refer to his garden and castle, however, today's literature consistently uses the label "of Nagycenk", which is more precise from an administrative point of view. The label "of Cenk" is used here as a conscious compromise between clarity and the original name.

The term "garden" also requires some clarification. As garden is an

5 Kristóf Fatsar: *Magyarországi barokk kertművészet* [Hungarian baroque garden art]. Budapest, 2008. 161-165.

6 Kristóf Fatsar: *European Travellers and the Transformation of Garden art in Hungary at the Turn of the Nineteenth Century*. *Studies in the History of Gardens & Designed Landscapes*. 2016 (36) 3. No. 166-184. József Sisa: *Count Ferenc Széchenyi's Visit to English Parks and Gardens in 1787*. *Garden History*, 22/1, 1994. 64-71. József Sisa: *Landscape Gardening in Hungary and its English Connections*. *Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae*. 1990-1992 (XXXV). 3-4. No. 193-206. They build on Henrik Marczali's publication of some parts of the travelling diary. Published by Henrik Marczali: *Gróf Széchenyi Ferenc utazása Angliában (1787)* [Count Ferenc Széchenyi's travel in England]. *Budapesti Szemle* 1931. Vol. 220. No. 638. 26-50, No. 639. 224-248. Henrik Marczali: *Gróf Széchenyi Ferenc utazásai*. *Budapesti Szemle* 1936. Vol. 240. No. 699. 129-151, No. 700. 291-323.

7 Géza Galavics: *Magyarországi angol-kertek* [English gardens in Hungary]. Budapest, 1999. 31.

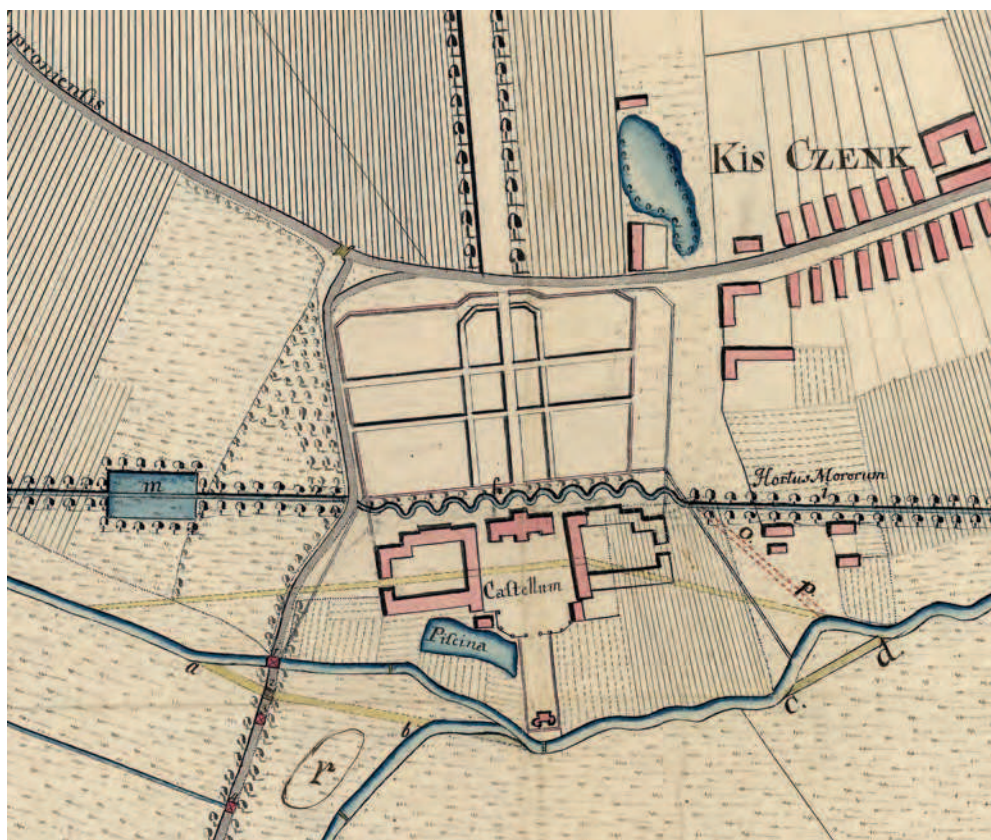
8 Dénes Keszei: *Nagycenk múltja és jelene (monográfia)* [The past and the present of Nagycenk. Monography]. Sopron, 1983. Dénes Keszei: *Történetek és leírások Nagycenk múltjából* [Stories and descriptions from the past of Nagycenk]. no data. Dénes Keszei: *Régi és újabb történetek Nagycenk múltjából* [Old and new stories from the past of Nagycenk]. no data. Károly Kenessey: *Nagycenk*. (Száz Magyar Falu Könyvesháza. Szerk. Jászberényi Ferencné - Néma Sándor). Budapest, 2002. 44-53.

9 HNA P 623 - A sor. [range]. Thereinafter I use SzBR (Hungarian National Archive, Széchenyi family Basic archive, Records ordered by the family) instead of this longer formula. I do not translate archival texts to English as their contents can be found in the main text. For original versions, see hungarian footnotes. SzBR Besides the quoted sources would much more illustrate my statements, but they cannot be published because of content circumscription.

10 See country plans and maps from Széchenyi archive under HNA S 83, and layouts under HNA T 21. For digitalized versions see <https://maps.hungaricana.hu/hu/>.

11 A good example for this kind of contribution is the following: István Kelemen: *Adatok a cenki kastélykápolna és rejtőhely történetéhez* [Details for the history of the castle chapel and reclusory of Cenk], *Soproni Szemle* 2011. (Vol. 65.) No. 2. 137-155.

12 Kenessey op. cit. 7.

leginkább a haszonkertet, a konyhakertet, összességében a ház közvetlen környezetében lévő gazdasági területeket illették a „kert” szóval, és ha a gyönyörködtetés céljából létrehozott kertekre gondoltak, gyakran – de nem minden esetben! – használtak megkülönböztető jelzőt (pl. angulus kert – ami egyben az akkori új kertalakítási stílust, formavilágot és filozófiát is jelezte).¹⁴ A korabeli szóhasználat következtelen volta a mai kutató számára megnehezíti a megértést – nem minden esetben lehet kideríteni, hogy a „kertem” kifejezés alatt Széchényi Ferenc melyik területet érti. Jelen tanulmányban – szintén köztes megoldást választva – nagyobb hangsúlyt fektetünk az esztétikai, szórakozási, eszmei tartalmakat is megjelenítő kertegységekre, de nem hagyjuk figyelmen kívül a gazdasági célú területeket sem, hiszen a két funkció utólag nehezen választható el élesen, illetve már a korabeli valóságban is helyet kaptak a haszonnövények a díszkertben – a tájképi kert elvével egyébként teljesen összhangban.¹⁵

A CENKI KERT RÉSZEI

A források alapján jól elkülöníthető a kert három fő része: (1) a kastélytól délre a kisebb (angol)kert, (2) a kastélytól északra barokk, majd tájképvivé alakított, nagyobb (dísz)kert, valamint (3) ettől északra, a Fertő irányába futó hársfasor és az allét záró kis liget a remeteséggel. A cikk szerkezetét alapvetően ezek a kertek adják, azokon belül haladunk kronologikus rendben a Széchényi Ferenc által kezdeményezett változtatásokat szem előtt tartva.

Déli angolkert

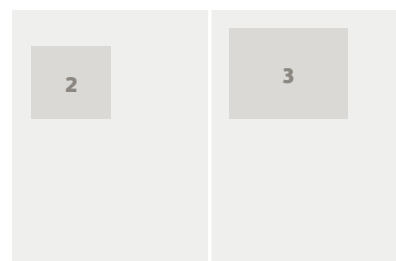
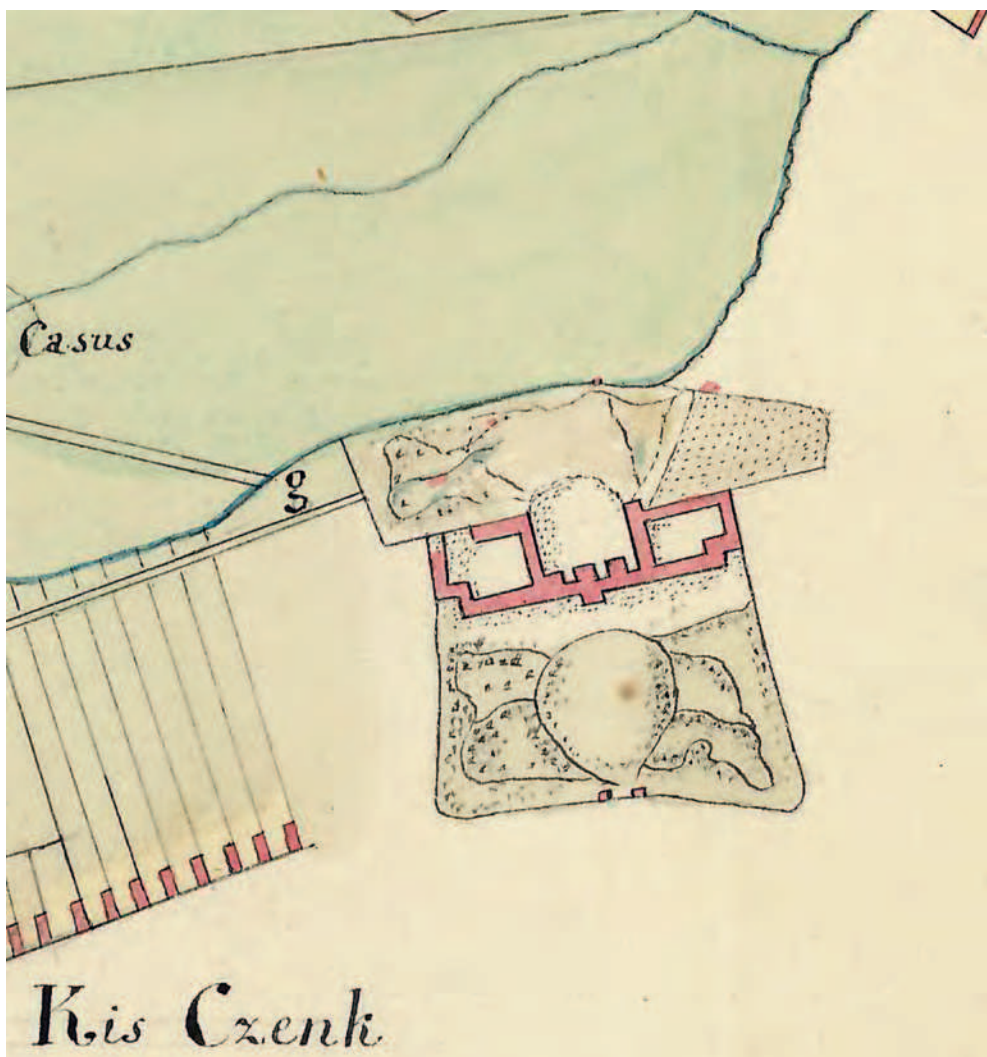
Széchényi Ferenc testvére, József fiatalkori halála után örökölte meg nagybátyja, Széchényi Antal kiscenki birtokát, és néhány évvel később, 1783 körül ide is költözött családjával.¹⁶ Elsőként a kastélytól dél-délkeletre fekvő térségen fogott kertalakításba. Erről a területről az 1780-as évek előtti időből nem ismerünk térképet, tervrajzot, de minden valószínűség szerint a kastély megépítése óta

¹⁴ Ehhez hasonlóan a kertész is inkább haszonkertész volt konkrét gazdasági és kereskedelmi feladatokkal, nem pedig az esztétikai célokat szem előtt tartó, újabb kertépítészeti áramlatokat követő kerttervező.

¹⁵ Számos gyümölcsfajta termeszették minden kertrészben. SZTCs X. köt. – 11. cs. (450. cs.) 10. sz. 145-148. 1808. *Specification der Obstbäume in Zinkendorf.*

¹⁶ Bártfai Szabó op. cit. 444, Kenessey op. cit. 42. A főúrnak ekkoriban született második gyermeke, Franciska.

2. kép/pict.:

Hegedüs János vízrendezési terve, 1789, részlet / Water regulation plan, made by János Hegedüs, 1789, partial (FORRÁS/SOURCE: MNL OL / HNA S 83 NO. 103/1.)

3. kép/pict.:

Vízrendezési terv Kiscenk és Pereszteg környékén, 1800, fordított (déli) tájolás, részlet / Water regulation plan around Kiscenk and Pereszteg, 1800, southern orientation, partial (FORRÁS/SOURCE: MNL OL / HNA S 83 NO. 100/1.)

artistic and cultural creation, garden history literature¹³ pays attention to the functions determined by the given cultural-historical era, in this case, the era of Enlightenment and Romanticism. Although, the term “garden” was most often used for fruit and vegetable gardens and kitchen gardens – generally, for the horticultural areas in the immediate vicinity of the house – at the turn of the 18th and 19th century, while in the case of pleasure gardens a distinctive label was often used, e.g.: English garden, which also indicated the new garden designing style, patterns and philosophy.¹⁴ The inconsistency of the contemporary vocabulary use makes the comprehension more difficult for today’s researchers – it is not always clear, which garden Ferenc Széchenyi means exactly by saying “my garden”. In this study, we put more emphasis on garden parts that have aesthetic, entertainment and ideological properties, although we will also pay attention to agricultural or horticultural areas, since

a distinction of these two functions may be difficult and artificial. Moreover, crops were present in the ornamental gardens even back then, in complete harmony with the landscape garden principle.¹⁵

PARTS OF THE GARDEN OF CENK

According to the sources, the three main parts of the garden can be distinguished very well: (1) there is a smaller English garden to the south of the castle, (2) a larger Baroque garden – then later turned into a landscape garden – to the north of the castle, (3) and to the north of this garden, a linden tree alley, running towards Fertő region, and terminated by a small grove with a hermitage. The structure of the study is basically given by these garden parts.

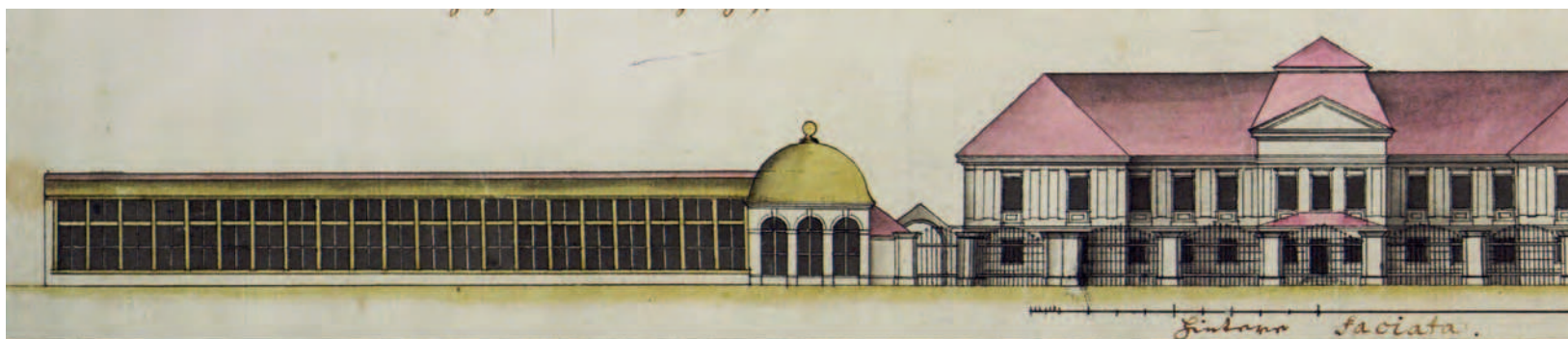
Southern English garden

After his brother, József died at a young age, Ferenc Széchenyi inherited his uncle’s, Antal Széchenyi’s estate at

13 John Dixon Hunt: *Figure in the Landscape. Poetry, Painting, and Gardening during the Eighteenth Century.* London, 1976. Luca Csepely-Knorr, *Barren Places to Public Spaces: A History of Public Parks in Budapest, 1867 - 1914.* Budapest, 2016. 7.

14 Similarly, the gardener was not a garden designer who pay attention to aesthetic aims and new stylistical trends, rather a simple gardener with specific economical and commercial duties.

15 In all the garden parts, several fruit trees were planted. SzBR X. Vol. - 11. fasc. (450. fasc.) 10. No. 145-148. 1808. Specifications of fruit trees in Cenk.

annak kertjéhez tartozott, ahogy az a nagy léptékű első katonai felmérés térképén (1782–1785) is látszik (1. kép). Kiépített, az északi kastélykerthez hasonló, impozáns barokk kert minden bizonynyal nem létesült itt, a hely időszakosan vízjárta lehetett, s ezért félreesőnek számíthatott¹⁷ – talán ez a kettős tényező adta az alapot ahhoz, hogy Széchényi saját eszméit, ízlését megjelenítve, reprezentatív kötöttségektől mentesen, angol stílusban létesítsen kertet.

Széchényi Ferenc 1787–1788-as angliai utazása a leggyakrabban emlegetett előzmény a cenki angolkert létrehozása szempontjából.¹⁸ Ám korántsem csak a szigetországi kertek hatottak Széchényi cenki kertalakító tevékenységére,¹⁹ hanem a német területeken épült tájképi parkok is; az első, a narancsház lerombolásával kapcsolatos levelet ugyanis 1787. augusztus 11-én, a szigetországba való átkelése előtt küldte fiskálisának Spaból.²⁰ Ráadásul a főúr a távolléte miatt nem is tudott a birtokán lényeges változtatásokat hatékonyan végrehajtani;²¹ így a külföldi út éppenséggel a kertalakítás késleltető tényezőjeként is értelmezhető, ám eszmei hozadéka természetesen megkérdőjelezhetetlen. Hozzá kell tennünk, hogy már 1784-ből ismerünk egy levelezést, amelyben a főúr egy megvásárolandó „díszes ház” adottságai kapcsán kiemeli a kertből nyíló szép kilátást,²² egy másik ügyben pedig egy angolkert létrehozásával foglalkozik – a kertészt és a kertterveket viszont nem saját maga, hanem Pejachevics gróf számára kéri.²³

17 A patak menti árterületről később lesz szó. Az angolkert rejtettsége, bensőségessége nagyban összefüggött a személyes érzelmek megélésének egyre nagyobb hangsúlyával, és azzal a szemponttal, hogy a kert mindegyike alkalmas legyen. V. ö. Adrian von Buttlar: *Az angolkert. A klasszicizmus és a romantika kertművészete*. Budapest, 1999. 64–70.

18 Bártfai Szabó op. cit. 445, Sisa 1990–1992. op. cit. 193, Sisa 1994. op. cit. 67–71. Fatsar 2016. op. cit. 174–176, Örsi és Galavics helyesen 1784 körülre teszik a kertalakítás kezdetét, de – az említett térképen kívül – más bizonyítékkal nem szolgálnak. Az utazás leírását lásd *SzTCs I. köt.* – 12. sz. – No. 9. (93. cs.)

19 Ahogy ezt Sisa Bártfai Szabó alapján érzékelteti. Sisa 1994. op. cit. 67.

20 *SzTCs I. köt.* – 10. sz. – No. 26. (36. cs.) 1787. aug. 11. *SzTCs VIII. köt.* – 20. cs. – 43. (314. cs.) f. 5. (acceptae). A Spaba való megérkezése előtt Széchényi Ferenc többek között Dux, Pillnitz, Dessau-Wörlitz, Wilhelmsthal, Weiburg kertjeit tekintette meg. A német hatás egyébként egész Magyarországon elsődlegesebb volt. Széchényi Ferenc könyvtárában is számos német nyelvű kertészeti-kertművészeti könyv megtalálható, köztük Hirschfeld *Theorie der Gartenkunst-ja* vagy Leibitzer *Gartenkalender-je*.

21 *SzTCs I. köt.* – 10. sz. – No. 26. (36. cs.) 1787. szept. 20. London, Széchényi Paphoz. „Murus in horto Orangér reficiendus non est, alioquin residuum etiam destruum si advenero, arbores igitur italiae ad maiorem hortum transferantur dum sole equerint & mobilia in domuncula existentes sub cura aulae praefecti ad aliud reponant cubile, prius inventata.” Később gyakran panaszkodik leveleiben Széchényi, hogy csak akkor hajtják végre parancsait munkásai, ha jelen van. Például: *SzTCs II. köt.* – 4. sz. (117. cs.) C) 117–136, No. 36. 1804. Széchényi utasítása Kocsihoz. 121.

22 „In dem Hof stehet der Garten, welcher 190 Schritte lang: In diesem befindet sich ein gemauertes Lusthaus mit bester aussicht, ein Pumpbrunnen mit schönsten Waßer, 300 Obstbäume, sowohl hochstämmige, als auch Zwerg u[nd] trillagebaüm...” *SzTCs I. köt.* – 10. sz. – No. 44. (37. cs.) 1784. márc. 15. Széchényi Inkeyhez.

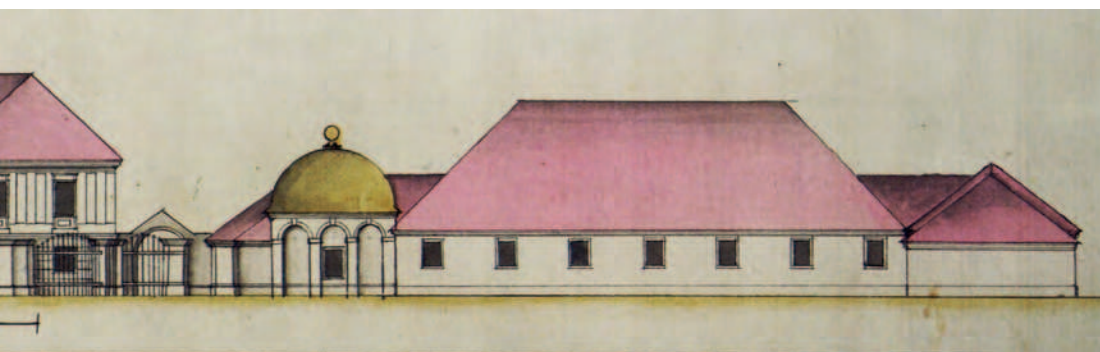
23 „... G. Johann Eßterhazy wird ersucht zu schreiben ob ein Gärtner, der einen englischen Garten anzulegen wüßte, zu haben sey, u[nd] was man ihm zahlen müßte...” *SzTCs I. köt.* – 10. sz. – No. 45. (38. cs.) 1784. jan. 28. Széchényi Esterházyhoz, levélkivonat. „... Junker schickt die fortsetzung der Gartenplan biß auf das 11-te Stück. Hütte nach 5 fl auf das 12-te Ob man es noch auch weiter haben wolle.” *SzTCs I. köt.* – 10. sz. – No. 45. (38. cs.) 1784. szept. 5. Junker Széchényi titkárához, levélkivonat.

4. kép/pict.:

A kiscenki kastély és melléképületeinek hátsó homlokzata, 18. sz. / Plan of the hinder facade of the castle of Kiscenk and its steadings, 18th c.

(FORRÁS/SOURCE: MNL OL / HNA T 21. NO. 7.)

Kiscenk. A few years later, around 1783, he moved to the estate with his family.¹⁶ He began his gardening activity in the area that lies to the south-southeast of the castle. We have no maps or plans of this region from before the 1780s, however, it has probably been part of the garden of the castle, as it can be seen on the large-scale map of the first military survey (1782–1785) (Fig. 1). There has probably been no established, imposing Baroque garden here, similar to the northern castle garden. One can presume, that the site was periodically flooded by water, therefore it must have been a remote area¹⁷ – this could have been both the reason and the opportunity for Széchenyi to create a garden in English style, using his own ideas and taste, and refusing the representative constraints.

Ferenc Széchenyi's travel to England in 1787–1788 is the most frequently mentioned precursor to the creation of the English garden of Cenk.¹⁸ However, his garden designing activity at Cenk was not only affected by the landscape gardens of England¹⁹ but even by the landscape parks built in German regions; since the first letter concerning the possible demolition of the orangery had been sent to his fiscal from Spa on the 11th of August 1787, before he reached the island of Britain.²⁰ Furthermore, Széchenyi – due to his absence – was unable to implement significant changes in his estate effectively,²¹ thus his travel can be interpreted as a delaying

factor of his garden designing activity, although it is unquestionable that the trip yielded ideological benefits. We need to add that we have knowledge of letters from the year of 1784, in which the Count mentions the beautiful view from the garden, in relation to the properties of an ornate house to be bought,²² and in another case, he is concerned with the design of an English garden – he requests a gardener and plans for the garden, although not for himself, but for Count Pejachevics.²³ All of these confirm that he had some kind of interest and sensitivity for the sight of nature and for English landscape gardens, even before his trip.

In a letter, wrote by Ferenc Széchenyi to Ferenc Pap on the 20th of April 1789, we can read the following sentence: “...I am grateful to the Lord for taking care of my English Garden, Please urge it...”²⁴ This is one of the first tangible evidence of the existence and establishment of the English garden. The expressions “take care” and “urge” refer to supervision and the work in progress. We can find the “new English garden” expression in a statement written a few days earlier²⁵ – therefore, the area to the south of the castle was transformed into (English) landscape garden at that time, during the first months of 1789. However, the water regulation plan (Fig. 2) made by János Hegedüs in the very same year does not illustrate at all the stylistic features of the garden, and the map

16 Bártfai Szabó op. cit. 444, Kenessei op. cit. 42. The count's second child, Franciska was born at that time.

17 The remoteness connected to a new role of the english garden: it must be eligible for experiencing personal feelings. Adrian von Buttlar: *Az angol-kert. A klasszicizmus és a romantika kertművészete [English Garden: The garden art of Classicism and Romanticism]*. Budapest, 1999. 64–70.

18 Bártfai Szabó op. cit. 445, Sisa 1990–1992. op. cit. 193, Sisa 1994. op. cit. 67–71. Fatsar 2016. op. cit. 174–176, In archive, see SzBR Vol. I. – No. 12. – No. 9. (fasc. 93.)

19 Ahogy ezt Sisa Bártfai Szabó alapján érzékelteti. Sisa 1994. op. cit. 67.

20 SzBR Vol. I. – No. 10. – No. 26. (fasc. 36.) 1787. August 11. SzBR Vol. VIII. – fasc. 20. – 43. (fasc. 314.) f. 5. (acceptae). Before he arrived to Spa, Széchenyi had visited the gardens of Dux, Pillnitz, Dessau-Wörlitz, Wilhelmsthal, Weilburg, among others. Instead of English influence, there was a strong German impact in Hungary. For example, Hirschfeld's *Theorie der Gartenkunst* or Leibitzer's *Gartenkalender* could be found in Széchenyi's library.

21 SzBR Vol. I. – No. 10. – No. 26. (fasc. 36.) September 20, 1787, London, Széchenyi to Pap. Széchenyi often complained about his workers who fulfilled their duty only when the count is present. E.g. SzBR Vol. II. – No. 4. (117. fasc. C) 117–136, No. 36. 1804. Széchenyi's instruction to Kocsi, 121.

22 SzBR Vol. I. – No. 10. – No. 44. (fasc. 37.) March 15, 1784, Széchenyi to Inkey.

23 SzBR Vol. I. – No. 10. – No. 45. (fasc. 38.). January 28, 1784, Széchenyi to Esterházy. SzBR Vol. I. – No. 10. – No. 45. (fasc. 38.). September 5, 1784, Junker to Széchenyi's secretary.

24 SzBR Vol. I. – No. 10. – No. 26. (fasc. 36.). April 20, 1789. Széchenyi to Pap.

25 SzBR Vol. I. – No. 10. – No. 46. (fasc. 38.). April 16, 1789. Commission of Cenk.

Mindezek szemléltetik, hogy már utazása előtt rendelkezett egyfajta érdeklődéssel és érzékenységgel a természet látványa és az angol tájképi kertek tekintetében.

Széchenyi Ferencnek 1789. április 20-án Pap Ferenchez írt levelében a következő mondatot találjuk: „... Köszönöm az Urnak, hogy Anglus Kertemre vigyáz, Kérem siettesse...”²⁴ Ez az egyik első kézzelfogható bizonyítéka az angol kert létezésének-megvalósulásának. A „vigyáz” és a „siettesse” szavak a felügyeletre és a folyamatban lévő munkálatokra utalnak. Néhány nappal korábban egy gazdasági utasításban is szerepel az „új angolkert” kifejezés²⁵ – a kastélytól délre fekvő terület tehát valójában ekkor, 1789 első hónapjaiban alakult át tájképi (angol) kertté. A Hegedüs János által ugyanebben az évben készített vízrendezési terv (2. kép) azonban egyáltalán nem érzékelteti a kert stiláris jegyeit, és az 1800-as térkép (3. kép) is csak nagyvonalúan ábrázol néhány kanyargós ösvényt és ligetet. Ez utóbbin viszont már látszik az angolkert tényleges kiterjedése, ami a későbbi terveken pontosan megismétlődik, ezért valósnak tekinthető. Észak felé a kastélyudvar és a gazdasági épületek déli vonala, dél felé pedig az Ikva határolja a kertet. Kelet felé az Ikvára merőleges vonal képez határt, ettől tovább keletre a svajcéria (tehenészet), a szárnyas majorság (baromfiudvar) és egyéb istállók találhatóak, amelyeket – hogy ne rontsák a kastély környezetének esztétikai értékét – Széchenyi élősövény-nyel ültetett körül.²⁶ Nyugat felé az angolkert határát a nyugati melléképület belső, déli végétől ferdén, délnyugat felé az Ikva, illetve a Spidlbach irányába futó vonal képezi. Ezen a nyugati kastélyszárnyon épült Széchenyi Antal idejében a narancsház, amelyet Ferenc teljesen felszámolt, funkcióját pedig átvette az 1800 körül felújított és a későbbiekben is nagy gonddal fenntartott üvegház (4. kép).²⁷ Az ettől délre fekvő térség valószínűleg konykakert volt kisebb gyümölcsösrel.²⁸

Nyugaton tehát az angolkert kisebb, mint az 1785–1788-as terven (5. kép), amiből nyilvánvalóvá válik, hogy az első ismert kertterv e tekintetben nem, s így valószínűleg az úthálózat és a térstruktúra szempontjából sem valósult meg.²⁹

Az első terv, ami részletesebb bepillantást enged a déli angolkert felépítésébe, és e szempontból a későbbi ábrázolásokkal is összhangban áll, az 1805-ös vízrendezési térkép (6–7. kép). Ez alapján az angolkert nyugati harmadában, a kastély tengelyében aszimmetrikus, babszem alakú nagyobb rét található, ettől keletre az Ikvával párhuzamos futású ösvények és világosabb, kis ligetek, nyugatra pedig az Ikva–Spidlbach vonalára merőleges (és a kastélytengellyel párhuzamos) utacska és sűrű, sötétebb fás területek dominálnak. A keskeny utak az egész kertben a fák között futnak.³⁰ Széchenyi Ferenc iratai a kert használatbavételét szemléltetik, és ezzel a hangulati és esztétikai sajátosságait is alátámasztják: itt lehetőség nyílik a pihenésre,³¹ nyugodt sétálásra³² és bujkálásra³³ egyaránt. A déli kert-rész jellegét tekintve tehát angolkert, bár klasszikus tájképi kertnek nem nevezhetjük a fent is bemutatott éles határok, a zártsága és a relatíve kis mérete miatt. A magyarországi angolkertek történetében korai példa, úttörő volta megkérdőjelezhetetlen. Ezzel összhangban Széchenyi Ferenc és környezete számára is kitüntetett, egyedi helyen állhatott stílusa tekintetében, hiszen a terület megnevezésekor leggyakrabban határozott névelőt használtak („az anglus kert”), akkor is, amikor már a kastélytól északra fekvő francia kertet is átalakították.³⁴

Széchenyi angolkertjében hangulatos építmények is megtalálhatóak. Ilyen a grotta, amit egy 1798-ban íródott alkalmi vers is említ.³⁵ A vers forrásértéke jellegéből adódóan megkérdőjelezhető, az 1805-ös térkép (6–7. kép) azonban bizonyossá teszi a grotta létét az angolkert keleti részében, ráadásul – szintén a verssel összhangban – egy mesterséges vízfolyással körül-

24 SzTCs I. köt. – 10. sz. – No. 26. (36. cs.) 1789. ápr. 20. Széchenyi Paphoz.

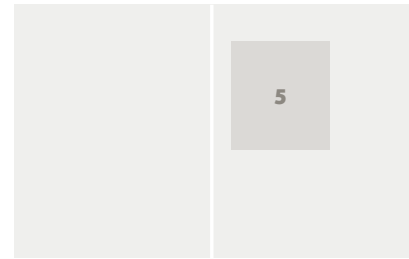
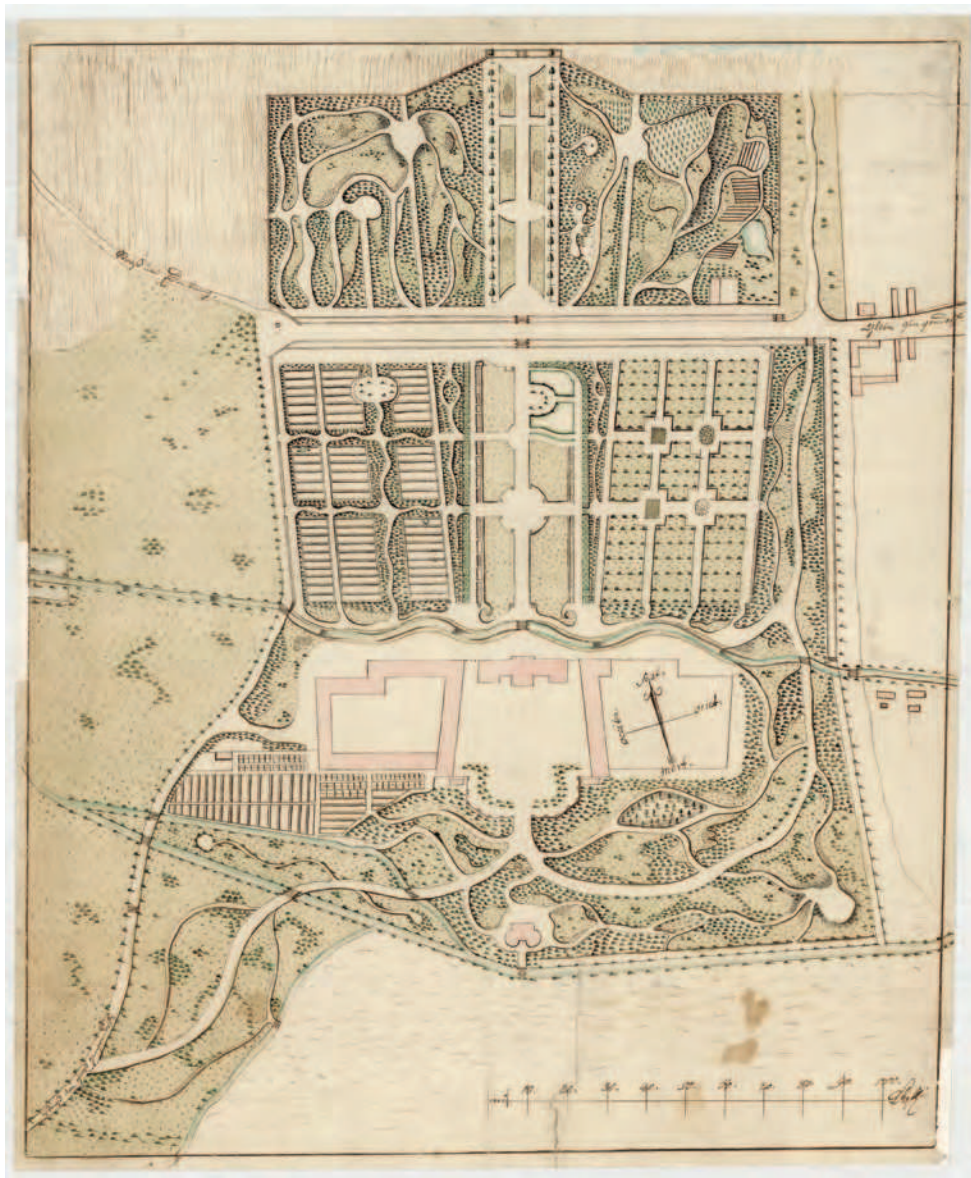
25 „Pretulit Aulo Praefectus Zambothi Comissioni, quos in Czenk nullum sit Foenum, ac ideo Equisetiam Culinaribustam nuper, quam et nunc dum pro Convecti-one Lignorum pro Pontibus ad Hortum novum Anglicanum conficiendis necessariorum ad Czenk exmissi sunt, mutuo ab aliis accipere debuerit...” SzTCs I. köt. – 10. sz. – No. 46. (38. cs.) 1789. ápr. 16. Cenk Comissio iratai.

26 Számbavétel például: SzTCs II. köt. – 1. sz. – E (1639-1792). (107. cs.) 316. f. 1792. SzTCs II. köt. – 1. sz. – E (1793-1801). (108. cs.) 1793. 12. f. (1798), 72. f. (1802), 84. f. (1803), 101. f. (1804). „... még az idén az illyes kerteknek belső részében mindennütt eleven Sövény plántáltasson, és hogy az föl nevelkedjen, meg parancsol-tasson keménnyen a kert Birtokosnak, hogy az eleven sövényét legalább egyszer egy hétben, ... meg öntözze, és a földet porhanítsák, és miként az eleven sövény nagyobbban gyarapodik, azt hogy jobban nyölhessen, és a földben gyökere ki terjedjen mind addig metzgezessék, méglen elég vastagságra, és nagyságra fel nem emelkedik.” SzTCs I. köt. – 10. sz. – No. 47. (38. cs.) No. 358. 1801. A cenk Comissio jegyzőkönyve.

27 A narancsház lerombolásáról az első levél: „Hortus Uranseri per aquam destructus reliquatus ruinae. Redua succurram si vires admiserint” SzTCs I. köt. – 10. sz. – No. 26. (36. cs.) 1787. aug. 11. Széchenyi Paphoz. „Hallom Ringer dolgozik Czenken de csak az öveges Háznál. Vigyáztasson az Úr Finkoir által, hogy a Kertész maga Comoditássa Kedvéért el ne vegye a Kastélbul a Munkásokat, mert szükségesebb hogy Ez Késztessék el legelőre, és csak aztán az övegház...” SzTCs I. köt. – 10. sz. – No. 26. (36. cs.) 1801. márc. 8. Széchenyi Paphoz.

28 Ezekre vonatkozóan a főúr számtalanszor előírja a kertész(ek) precíz, pontos munkavégzését „6. helyes a Kertésznek Confideratioja, és Gazdaságos is, hanem mivel Legényének Tudományát nem tapasztaltuk, mások által is Keres-tessen az Úr jó Konyha és Gyümölcsös Kertészt, hogy az ollyeseknek tudatlan fiam mellé tudos, nem pedig ollyas ember állittassék, Ki az Eö Kertyébe akar leg elsőben próbálgatni Urának Kárával.” SzTCs I. köt. – 10. sz. – No. 26. (36. cs.) 1800. jan. 29. Széchenyi Paphoz. A hagyományos növényfajta mellett Széchenyi kedvelte az egzotikumokat is. SzTCs II. köt. – 1. sz. – E (1804-1826). (110. cs.) 546-547. f. 1808. nov. 16. Farkas jelentése.

29 V. ö. Örsi 1977. op. cit. 296.

5. kép/pict.:

A kiscenk
kastélypark terve,
1785–1788 / Plan of
the castle garden of
Kiscenk, 1785–1788
(FORRÁS/SOURCE:
MNL OL / HNA S 83
NO. 5.)

made in 1800 (Fig. 3) depicts only a few winding paths and groves. However, in this latter, the real size of the English garden is well to be seen, and the same size appears in the later plans, thus it can be considered as a reliable information. The garden is surrounded by the castle courtyard and the southern line of the agricultural buildings from the north, and Ikva stream from the south. The eastern borderline is a perpendicular line to Ikva stream, and going further east, we can find a dairy farm, a poultry farm and other stables, around which Széchényi planted a hedge so that they will not decrease the aesthetic value of the castle environment.²⁶ The western borderline of the English garden runs slantwise from the inner, southern end of the western outbuilding in a

southwestern direction towards Ikva and Spitalbach streams. The orangery was established in this western part of the castle at the time of Antal Széchényi, and later it was demolished entirely by Ferenc Széchényi, who transformed it into a renovated greenhouse around 1800, which was kept with great care even afterwards (Fig. 4).²⁷ The area to the south of this greenhouse was probably a kitchen garden with a smaller orchard.²⁸ In the western part, the English garden is smaller in size than the one indicated on the plan of 1785-1788 (Fig. 5), thus one can conclude, that this plan was not carried out, neither probably in terms of the road network and spatial structure.²⁹

The first plan – which provides a more detailed insight into the structure of the southern English garden, and it is in line

²⁶ Számbavétel például: SzBR Vol. II. – No. 1. – E (1639-1792). (107. fasc.) 316. f. 1792. SzBR Vol. II. – 1. No. – E (1793-1801). (108. fasc.) 1793. f. 12. (1798), 72. f. (1802), f. 84. (1803), f. 101. (1804). SzBR Vol. I. – No. 10. – No. 47. (fasc. 38.) No. 358. 1801. Commission of Cenk.

²⁷ SzBR Vol. I. – No. 10. – No. 26. (fasc. 36.). August 11, 1787. Széchényi to Pap. SzBR Vol. I. – No. 10. – No. 26. (fasc. 36.). March 8, 1801, Széchényi to Pap.

²⁸ For these areas, the count ordered the gardener to perform precise work. SzBR Vol. I. – No. 10. – No. 26. (fasc. 36.). January 29, 1800, Széchényi to Pap. Széchényi liked exotic plants as well. SzBR Vol. II. – No. 1. – E (1804-1826). (fasc. 110.) f. 546–547. November 16, 1808, Farkas's account.

²⁹ Örsi 1977. op. cit. 296.

fonva. A grotta környezetét padok tették még hangulatosabbá, a külvilággal való kapcsolatot – a nagyság, és a tájjal való összeolvadás eszméjével összhangban – változatos kerti hidak biztosították.³⁶ Az 1800-ban készült tervrajzon (3. kép) szintén kivehető hasonló helyen egy halvány építmény, amit mindezek fényében a grottával azonosíthatunk. Érdekes viszont, hogy sem a korábbi, sem a későbbi terveken nincs feltüntetve a műbarlang és a hozzá kapcsolódó forrás. Ez tovább erősíti azt a feltevést, hogy a déli kis angolkeretet nem az 1785-1788-as terv (5. kép) alapján készítették el. De mi történt 1805-öt követően? Vajon elbontották, elhordták köveit, vagy annyira benőtte a növényzet, hogy a későbbi rajzoló elfeledkeztek mesterséges építmény-jellegéről? Érdekes adalék, hogy Széchényi Ferenc levelezésében és a kerttel kapcsolatos rendelkezéseiben sem találunk a grottára vonatkozó utalást.³⁷

A mulatóház szintén lényeges eleme volt a déli angolkeretnek. Már Széchényi fent idézett 1784-es levele is sugallja, hogy a főúr tisztában van egy ilyen építmény funkciójával és értékével.³⁸ Ezzel összhangban a kiscenki kastélykertben is találunk egy Lusthaus-t, a kastély középtengelyében, az Ikva partján. Ez az egyetlen elem, amely az 1785-1788-as tervrajzon (5. kép) is látszik,³⁹ és a későbbi térképek – az 1789-es (2. kép) és az 1805-ös (6-7. kép) – is azonos elhelyezkedéssel és alaprajzzal ábrázolják. A köztes időben készülő 1800-as térképen (3. kép) is kivehető halványan egy hasonló helyen lévő épület. Az egyezések arra engednek következtetni, hogy az épület ebben a formában már 1785 előtt állt, és az első kertterv készítője csak figyelembe vette meglétét. Az 1798-ban íródott vers a mulatóházzal azt sugallja, hogy ez az az épület, amelynek ajtaja fölött olvasható volt Jeremiás könyvből vett, magányosságról szóló idézet.⁴⁰ Az épület pontosabb külső jellemzőit is megtudhatjuk a kertterveken található

30 V. ö. MNL OL S 83 No. 100/1. (1800), MNL OL S 83 No. 9. (1810), MNL OL S 83 No. 16. (1814), MNL OL S 83 No. 35. (1820).

31 „...Ez [a kert] léstet a pipázó helyjünk, a hol Verbötzynek ditsösségére le hordatom Az Úr által a Kellert, ... és az Új vas-tag Commentariust.” SzTCs I. köt. – 10. sz. – No. 26. (36. cs.) 1789. ápr. 20. Széchényi Paphoz.

32 „... a Bárány és Szabo Méheit meg lehet venni, hanem Kotsinak mondja meg az Úr, hogy az anglus Kertbe nem tehetem, hanem a mind már mondtam, vagy az Eremitagban ..., vagy Feleségem Bozi Kertjében, a hol a Sétálóknak akadályokra nem lennének.” SzTCs I. köt. – 10. sz. – No. 26. (36. cs.) 1805. aug. 7. Széchényi Paphoz.

33 „Az Uraság kertjeire nézve ... a' két kertész inas ... a' konyhán ne nyalakodjanak, vagy a' kastély körül későn ne bujkálljanak.” SzTCs X. köt. – 11. cs. 6. sz. (449. cs.) 1800-1819 [évszám nélkül]. 156. f. Gazdasági utasítások.

34 Kivételt képez például egy eladó facsemetéket számba vevő irat, amely megkülönböztet „kis” és „nagy” angolkeretet. Ebben az esetben feltehetőleg a déli, jelenleg tárgyalt kert a kisebb. SzTCs X. köt. – 11. cs. (450. cs.) 10. sz. 145-148. f.

35 „... zöld állék közt, a csörgő Grottában / kőrölle uszkáló vadak látásában [lehet mulatni]” Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (továbbiakban: OSZKK) Quart. Hung. 556. Széchényi Ferenc kiscenki kastélyának és kertjeinek leírása. 1798. 32. versszak. A verset közli Sisa József: A nagyecenki Széchényi-kastély és kertje verses leírása 1798-ból. Művészettörténeti Értesítő 1993. (42.) 1-2. sz. 50-54.

36 „... hagygya meg a Kertésznek, hogy az Hidak, mind külömbformára tsináltassanak.” SzTCs I. köt. – 10. sz. – No. 26. (36. cs.) 1789. ápr. 20. Széchényi Paphoz. „... a földöt Hidat még az idén el Kellene Készéttetni, mert majd a forgetegek, Hofujátok és víz öntéssek egészen le moshatják.” SzTCs I. köt. – 10. sz. – No. 26. (36. cs.) 1812. febr. (d. n.) Széchényi Paphoz.

37 Talán a következő eset mégis a műbarlangra vonatkozik, bár nem derül ki, hogy faragott- vagy terméskőről van-e szó. „... A köveket mellyeket Dénesfáru hozatattunk tessék az Úrnak ... vissza vitetni, azon 3 Darabokat pedig, mellyek a Monumentumra forditattak, vagy meg füzetni, vagy ujjab helek[re] ki tseréltetni.” SzTCs I. köt. – 10. sz. – No. 26. (36. cs.) 1794. okt. 4. Széchényi Paphoz.

38 SzTCs I. köt. – 10. sz. – No. 44. (37. cs.) 1784. márc. 15. 86. sz. levél, 15-16.

39 Sőt, 1787-ben valószínű erre utal Széchényi: „A Kertben a' mely fülegoria el romlott, meg kell csináltotni.” SzTCs II. köt. – 1. sz. – E (1639-1792). (107. cs.) 700-701. 1787. máj. 19. Széchényi a cenki Comissióhoz.

40 OSZKK Quart. Hung. 556. Széchényi Ferenc kiscenki kastélyának és kertjeinek leírása. 1798. 26-28, 34. versszak. Rotenstein szintén idéz egy Jeremiás-részletet, de azt a nevezetes hársfasor végén található remeteségben levő épületen pozicionálja. G. e. v. R[otenstein]: Reisen durch einen Theil des Königreichs Ungarn im Jahr 1763 und folgenden Jahren. Erster Abschnitt. In: Johann Bernoullis Sammlung kurzer Reisebeschreibungen. Bd. 9. Berlin, 1783, 289. Ezt Őrsi Károly is átveszi. Őrsi 1981. op. cit. 7. A fennmaradt kerti épületrajzok közül egyetlen sem szerepel az idézet, tehát nem tudunk dönteni, melyik látogatott emlékezett rosszul. Az idézett ösztövétségi részlet egyébként nem pontos, és valószínűbb, hogy Ozeás 2,16-ból („... kiviszem a pusztába, és a szivére beszélek”) való. Kelemen (op. cit. 149.) is megállapítja a bibliai hely pontatlanságát, de Jeremiás 2,6-ra javítja azt. („Hol van az Úr, aki ... átvezetett ... a kietlen és pusztá földön, ... amelyen senki sem jár?”)

with the subsequent illustrations – is the water regulation map of 1805 (Fig. 6 and 7). On this basis, in the western third of the English garden – in the axis of the castle – an asymmetric, bean-shaped meadow takes place; heading east from this area, we mostly recognise paths that run side by side with Ikva stream, and some bright, smaller groves; while heading west, we primarily see a garden path that is perpendicular to the Ikva-Spitalbach line (and parallel to the castle axis), and also some densely wooded areas. The narrow paths run and meander in-between the woody area in the entire garden.³⁰ The documents of Ferenc Széchenyi describe the use of the garden, thus justifying the mood-related and aesthetic properties as well: it is a place where someone can relax,³¹ take a peaceful walk,³² and can hide.³³ The southern part of the garden is an English garden in terms of its nature, however, it cannot be called a classic landscape garden due to the above-mentioned distinct borders and the fact that it is closed and relatively small in size. This garden is unquestionably an early example, a pioneer in the history of the English gardens in Hungary. Accordingly, it must have captured the attention of Ferenc Széchenyi and his environment, and it probably occupied a unique place regarding its style, since it was preceded by a definite article in most cases when referring to the place (“the English garden”), even when the French garden to the north of the castle was converted.³⁴

In Széchenyi’s English garden, we can find some cozy built elements as well, such as the grotto, which is mentioned in an occasional poem written in 1798.³⁵ Based only on the poem as a source, the existence of the grotto is questionable, however, the map of 1805 (Fig. 6 and 7) confirms its existence in the eastern part of the English garden, furthermore, it also depicts – in accordance with the poem – an artificial watercourse

around the grotto. Benches made the surroundings of the grotto even cosier. Various garden bridges connected the grotto to the outside world – in accordance with the idea of greatness and blending with the landscape.³⁶ The plan made in 1800 (Fig. 3) shows a vague garden building in this area, that can be identified with the grotto – in the light of the above-mentioned information. It is interesting, however, that neither the former nor the later plans portray the artificial cave with the watercourse. This confirms the assumption that the southern small English garden was not built on the basis of the plan of 1785-1788 (Fig. 5). But what happened to the grotto after 1805? Maybe the garden was demolished and the stones were carried away? Or the whole garden became so overgrown with vegetation that later illustrators forgot about its artificial nature? It is interesting, that we could not find any reference to the grotto in Ferenc Széchenyi’s letters and commands.³⁷

Széchenyi’s above-mentioned letter from 1784 suggests that the Count is aware of the function and value of such a building.³⁸ In accordance with this, there is a lusthouse in the castle garden of Kiscenk, in the central axis of the castle, on the bank of Ikva stream. This is the only item that is indicated in the plan of 1785-1788 (Fig. 5),³⁹ and it is depicted in the same location and with the same layout on later maps as well – maps of 1789 (Fig. 2) and of 1805 (Fig. 6 and 7). The map of 1800 (Fig. 3) but vaguely shows a building in this area. This conformity suggests that the building did exist in this form before 1785, and the creator of the first garden plan took account of its presence. The poem from 1798 suggests that this is the building, above the door of which we can read a quotation on loneliness from the book of Jeremiah.⁴⁰ We can get a more precise description of the exterior features of the building by comparing the layout

30 HNA S 83 No. 100/1. (1800), HNA S 83 No. 9. (1810), HNA S 83 No. 16. (1814), HNA S 83 No. 35. (1820).

31 SzBR Vol. I. – No. 10. – No. 26. (fasc. 36.) April 20, 1789, Széchenyi to Pap.

32 SzBR Vol. I. – No. 10. – No. 26. (fasc. 36.) August 7, 1805, Széchenyi to Pap.

33 SzBR Vol. X. – fasc. 11. No. 6. (fasc. 449.) 1800-1819 [no data]. f. 156. *Economical directions*.

34 Unlike a text which differentiates ‘small’ and ‘large’ English garden. In this case, the smaller one lies south of the castle. SzBR Vol. X. – fasc. 11. (fasc. 450.) No. 10. f. 145-148.

35 National Széchenyi Library, Manuscripts (NSZLM) Quart. Hung. 556. Széchenyi Ferenc kiscenki kastélyának és kertjeinek leírása [Depiction of Széchenyi Ferenc’s castle and gardens od Kiscenk]. 1798. verse 32. Published by József Sisa: *A nagycentki Széchenyi-kastély és kertje verses leírása 1798-ból* [The rhymed depiction of the Széchenyi castle and its garden of Nagycenk]. *Művészettörténeti Értesítő* 1993. (42.) 1-2. No. 50-54.

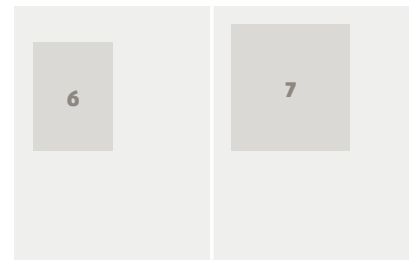
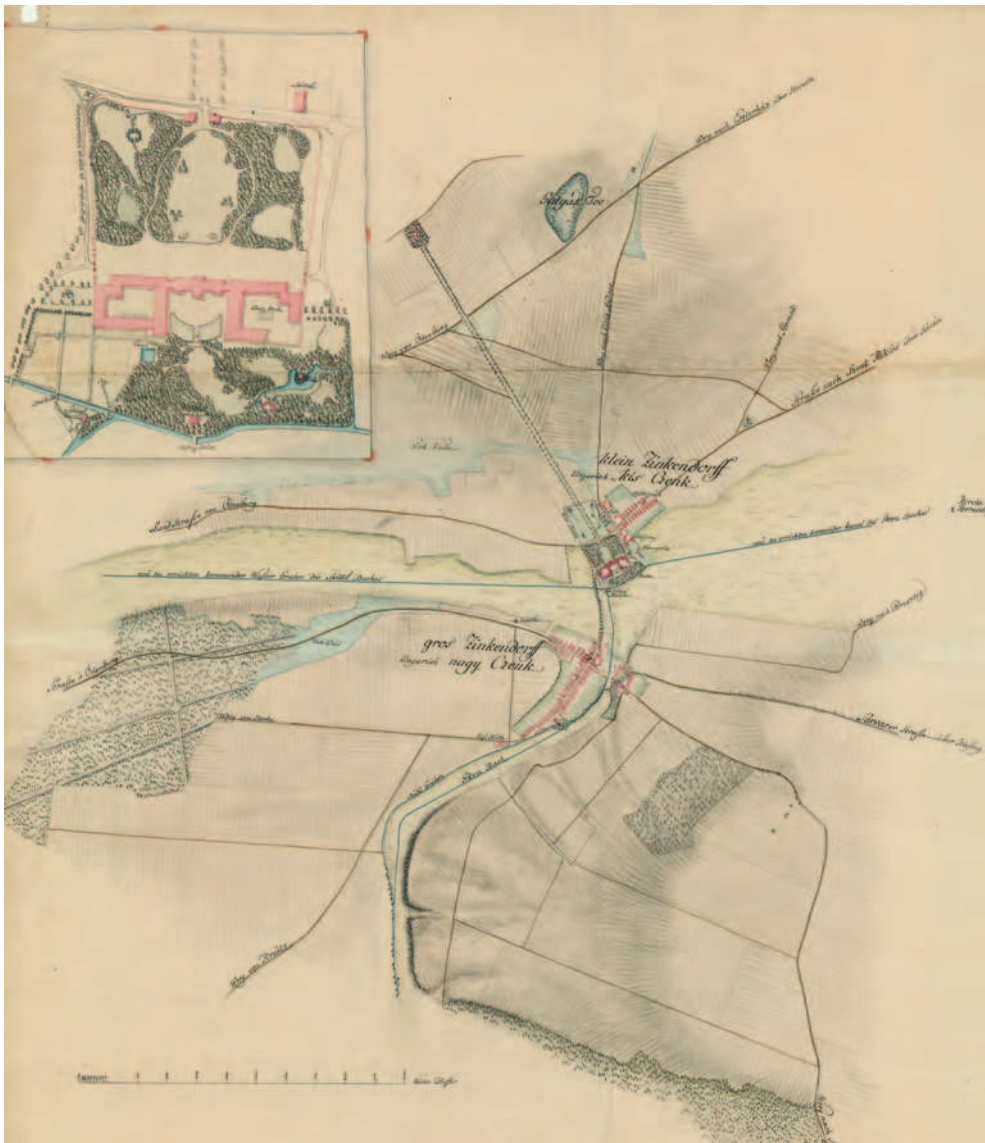
36 SzBR Vol. I. – No. 10. – No. 26. (fasc. 36.) April 20, 1789. Széchenyi to Pap. SzBR Vol. I. – No. 10. – No. 26. (fasc. 36.) February 1812. Széchenyi to Pap.

37 Perhaps a letter about stones and a ‘Monumentum’ refers to the grotto. SzBR Vol. I. – No. 10. – No. 26. (fasc. 36.) October 4, 1794, Széchenyi to Pap.

38 SzBR Vol. I. – No. 10. – No. 44. (fasc. 37.) March 15, 1784, 15-16.

39 A possible allusion: SzBR Vol. II. – No. 1. – E (1639-1792). (fasc. 107.) 700-701. May 19, 1787, Széchenyi to the Commission of Cenk.

40 NSZLM Quart. Hung. 556. 1798. 26-28, verse 34. Rotenstein also quotes Jeremiah but he positiones that to the reclusory. G. e. v. R[ostenstein]: *Reisen durch einen Theil des Königreichs Ungarn im Jahr 1763 und folgenden Jahren. Erster Abschnitt* [Travels through a part of the Kingdom of Hungary in 1763 and the following years]. In: Johann Bernoullis Sammlung kurzer Reisebeschreibungen. Bd. 9. Berlin, 1783, 289. There are no traces of the quotation on archival layouts, so we cannot decide which visitor had remembered wrong. Moreover, the quoted text is not correct. Kelemen *op. cit.* 149.

6. kép/pict.:

Vízrendezési terv
Nagycenk és Kiscenk
környékén 1805 /
Water regulation plan
around Nagycenk and
Kiscenk, 1805

(FORRÁS/SOURCE: MNL
OL / HNA TK 635)

7. kép/pict.:

Vízrendezési terv
Nagycenk és Kiscenk
környékén 1805,
részlet / Water
regulation plan
around Nagycenk and
Kiscenk, 1805, partial

(FORRÁS/SOURCE: MNL
OL / HNA TK 635.)

alaprajzot a konkrét adatokat nem tartalmazó épületrajzokkal összevetve. Ez alapján egy kétszintes, szolid hagymasisakos, két saroktornyos épület (8. kép) mutatja a legpontosabb egyezést, de esetleg szóba jönnek a „Vigadónak” nevezett hatszögletű, csengettyús tetőperemmel és két oldalról lépcsőfeljáróval rendelkező házak,⁴¹ vagy a négy saroktornyos, keleties hangulatú épületek is.⁴² A leginkább valószínűsíthető ház barokkos jegyei szintén a korábbi építést támasztják alá. A viszonylag pontos dokumentálhatóság ellenére az 1810-es (9. kép), 1814-es (10. kép) és 1820-as térképek⁴³ azonban a mulatóházat egyáltalán nem tüntetik fel. Valószínűleg nem elnagyolt ábrázolásról van szó, hiszen ugyanitt a hasonlóan kis alapterületű egyéb melléképületek alaprajzai szerepelnek. Feltéte-

lezhető, hogy az épület ekkor már nem állt. Ezt igazolja egy, a mulatóház tetejének és falainak bontásáról szóló levél 1811 decemberéből.⁴⁴ Természetesen kérdéses, hogy ha csak 1811 végén kezdték el bontani az épületet, akkor miért nem ábrázolja azt az 1810-es térkép (9. kép). Illetve később is találkozunk a „Luszt hazok” említésével,⁴⁵ ami arra enged következtetni, hogy több ilyen funkciójú épület lehetett a Széchényi-birtokon, de az sem kizárt, hogy nem használták teljesen következetesen a kifejezést.

Az angolkert határát és egyben szerves elemét képezték a déli patakok, az Ikva és a Spidlbach, az ezekhez kapcsolódó építmények, illetve a kertben található egyéb (mesterséges) vízfolyások, tavak. A kert kialakítása és fenntartása szempontjából a vízrendezések, vízszabályozá-

⁴¹ MNL OL T 21. No. 5. évszám nélkül, 18. század. Közli Őrsi 1981. op. cit. 10. Őrsi szerint ez a remeteségben található, de ennek kicsi a valószínűsége. Hasonló épületet lásd: MNL OL T 21. No. 6. évszám nélkül, 18. század.

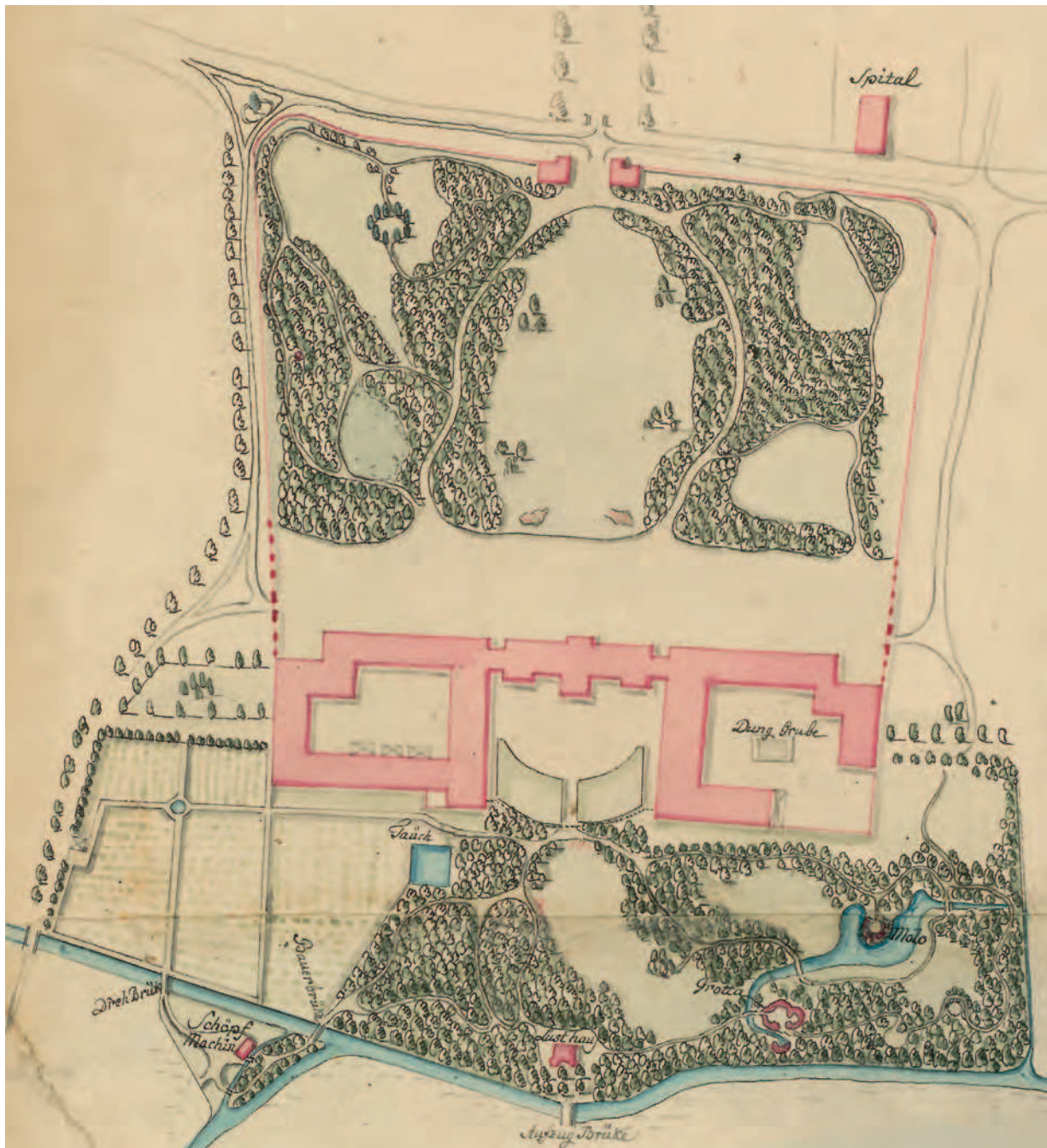
⁴² MNL OL T 21. No. 16. évszám nélkül, 19. század. Közli Őrsi 1981. op. cit. 10. MNL OL T 21. No. 17. évszám nélkül, 18. század.

⁴³ MNL OL S 83 No. 35. Közli Őrsi 1981. op. cit. 9.

⁴⁴ „A mulató Háznak födelét tegnap már bontották az ácsok, ezek azt végezvén a' falak is mindjárt fognak bontatni, a' téglák a' rendelt helyre hordatni, onnét pedig vissza föld, melynek helyét Piláti már meg mutatta Kapitány Ur[na]k.” SzTCs VIII. köt. - 20. cs. - 43. (315. cs.) 197; 1811. dec. 22. Pap Széchényihez.

⁴⁵ „... az tehát meg nem valósodik, hogy [a Szakátsné] előbb napokon volt itt, 's nappal a Luszt hazokbann lappangván, éjjel a' Kertésznél hált volna, mert ezt a' Pincze mester sem állította...” SzTCs VIII. köt. - 20. cs. - 43. (315. cs.) 233; 1812. nov. 26. Pap Széchényihez.

on the garden plans with the building drawings that do not contain any specific data. On this basis, a two-storey building with modest, onion-shaped roof and two corner towers (Fig. 8) is considered to be the most accurate, however, we can also think of hexagonal houses called “Vigadó” (House of Merriment) with bell-shaped roof rim and staircases on both sides,⁴¹ or Oriental-style buildings with four corner towers.⁴² The Baroque features of the house, that is probably the most likely to be the lusthouse, also suggest that it had been built earlier. It is surprising, however, that despite the relatively accurate documentation, the lusthouse is indicated on neither the map of 1810 (Fig. 9) nor on the map of 1814 (Fig. 10) or that of 1820.⁴³ It cannot be considered a rough and ready

illustration, since in this area, we can observe the layouts of other outbuildings with a similarly small area. One can assume that the building no longer existed at that time. This assumption is confirmed by a letter, written in December 1811, on the demolition of the roof and walls of the lusthouse.⁴⁴ Of course, it is unclear, why the map of 1810 (Fig. 9) does not indicate the building, if the demolition works started only at the end of 1811. Furthermore, the term “Lusthazok” (lusthouses) appears in later texts as well,⁴⁵ which suggests that there were several buildings with a similar function in Széchenyi’s estate, although we cannot exclude that the term was not used completely consistently.

Southern streams, such as Ikva and Spitalbach streams, and the

- ⁴¹ HNA T 21. No. 5. no data, 18th c. Published by Örsi 1981. op. cit. 10. HNA T 21. No. 6. no data, 18th c.
- ⁴² HNA T 21. No. 16. no data, 19th c. Published by Örsi 1981. op. cit. 10. HNA T 21. No. 17. no data, 18th c.
- ⁴³ HNA S 83 No. 35. Published by Örsi 1981. op. cit. 9.
- ⁴⁴ SzBR Vol. VIII. – fasc. 20. – 43. (fasc. 315.) 197. December 22, 1811, Pap to Széchenyi.
- ⁴⁵ SzBR Vol. VIII. – fasc. 20. – 43. (fasc. 315.) 233. November 26, 1812, Pap to Széchenyi.
- ⁴⁶ SzBR Vol. I. – No. 10. – No. 26. (fasc. 36.) Spring of 1789. (no data) Széchenyi to Pap.
- ⁴⁷ SzBR Vol. VIII. – fasc. 20. – 43. (fasc. 314.) 71. February 9, 1801, Pap to Szabó. Széchenyi was the member of a chaneling association. SzBR X. Vol. – 11. fasc. 3. No. (448. fasc.) 239. October 29, 1807.
- ⁴⁸ SzBR Vol. II. – No. 4. (fasc. 117.) E) 14. September 3, 1789, Valcher to Pap.

sok kulcsfontosságúak voltak; az időszakos vízzel borítottságra utal a térképeken a közeli mezők „vízálló rétekként” való megnevezése. Az áradások veszélye és a vizek által okozott károk gyakran előke-
 rülnek Széchényi Ferenc levelezésében is.⁴⁶ Ahogy láttuk, a déli angolkert sajátosságait is többnyire vízrendezési célból készült térképekről ismerjük. A tervekben közös, hogy a patak kiegyenesítésére törekszenek, a vizet gátakkal szabályoz-
 nák, illetve a vízfolyásból kiágazó mesterséges árok, tavacsák kialakításával küszöbölnék ki az áradásokat.⁴⁷ Míg az 1785 körüli kertterven (5. kép) és az 1789-es vízrendezési térképen (2. kép) az Ikva bal parti mellékfolyója, a Spidlbach (Spitallbach) szabályozása látszik egy, a kastély északi oldalára terelt kanyargós árokkal, addig az összes későbbi térképen főleg az Ikva jobb partja felé kiágazó, a pataktól délre fekvő réteken kialakítandó csatornákat azonosíthatunk. Az 1780-as évek tervei tehát nem valósultak meg, amelyben szerepet játszott, hogy Hegedüs János mérnök tervéről Széchényi kikérte Joseph Valcher (Walcher) véleményét, aki nem támogatta azt.⁴⁸ A déli kis angolkertben ettől függetlenül valószínűleg – legalábbis ideiglenesen – folyt egy kis vízfolyás részben hangulati, részben praktikus (vízszabályozási) céllal. Az 1785–1788-as terven (5. kép) a kert délnyugati nyúlványában, az 1805-ös térképen (6–7. kép) a keleti részen, a grottával összekötve látszik egy patak. A szövegekben viszont ritkán jelenik meg kerti csermely, bár valószínűleg erre utal Vályi, mikor a „tsavargósan folyó patakról”,⁴⁹ Széchényi, mikor a konyhakerti „tő melet falyó vízről”,⁵⁰ Valcher, mikor a vad patakról beszél,⁵¹ vagy Pap Ferenc, mikor „a Teke-nyös Beka tóban be folyó vizet” említi.⁵²

A tó vagy tavak pontos elhelyezkedését, illetve rendeltetését szintén nehéz nagy bizonyossággal megállapítani, ugyanis kettő kivételével a terveken nem tüntetnek fel a déli angolkertben kis állóvizeket. Az iratokban előfordulnak említé-

sek, de ezek – többnyire pontos helymeghatározás hiányában – szintén nehezen azonosíthatók. Az 1789-es vízrendezés kapcsán Széchényi javasolta a veteményes közelében levő tó részleges feltöltését, és egy másik halastó kialakítását.⁵³ A konyhakerti tó valószínűleg azonos Hegedüs térképén (2. kép) a kert északnyugati részén található „Piscinával” (halastó). A tó egy részének feltöltése Széchényi javaslatával összhangban megvalósulhatott, hiszen az 1805-ös térképen (6–7. kép) ugyanitt, az angolkert és a konyhakert határán már egy sokkal kisebb területű, négyzet alakú medence látszik. A halastó kérdése 1801-ben is felmerül, amikor Széchényi a kert délnyugati részén, az Ikva mellett – azzal összeköttetésben – akart egy ilyen ásatni. Ezt azonban Pap nem támogatta, mert a jobbágyok itt áztatták a kendert, és a szennyezett folyóvíz ártott volna a halaknak. Végül Széchényi csak részben fogadta el Pap javaslatát: ragaszkodott a kerti „hal conservatoriumok” létesítéséhez, de előírta a kenderáztatás által okozott károk kiküszöbölését.⁵⁴ Mégsem tudjuk, hogy a halastavat létrehozták-e a mondott helyen, hiszen egyik térkép sem ábrázolja azt.⁵⁵

A halastóval ellentétben a teknősbékató valószínűleg kevésbé szolgált hasznos célokat. Ezzel függ össze feltételezésünk, miszerint ez az angolkert belső részében helyezkedett el, és nem annak periferiáján – esetleg az 1805-ös térképen (6–7. kép) látszó, kör alakú apró félszigettel („Molo”) rendelkező, kacskaringós tóra gondolhatunk.⁵⁶ A tó szórakoztató és esztétikai funkciójához szolgál adalékul Széchényi felvetése, miszerint „lehet e a Czenki tekenyöss Béka To mellett, Tsigá helyet is rakatni”.⁵⁷ A teknősbékató fontosságát, kedvelt voltát mutatja, hogy azt a következő években is említik, „tisza és rendes Conservatiojáról” gondoskodnak,⁵⁸ sőt 1812-ben a Széchényi által kért teknősöket frissen épült tavakból szedik össze.⁵⁹

Gyakorlatias (vízrendezési) és szórakozási célokat is szolgált a déli angol-

46 „El ne felejtse az Ur ..., hogy ezen tóó ... ha talán félük el temetettnek, vagy nagyobb erővel az vízáradásnak alkalmazhatóságával kiütkezne, vagy az Épületek ala Szivárkadhatnék.” SzTCs I. köt. – 10. sz. – No. 26. (36. cs.) 1789. tavasz (dátum nélkül) Széchényi Paphoz.

47 „Bezerédi Feő Biro Úr nálom lévően jelentette, hogy mindekelőtte Czenk, és Perezsteg között lévő Zuggónak el készítettéséhez kezdessen, még egyszer azt in facie loci meg tekénti az illető feleknek jelenlétében ... Azért kérem az Urat, hogy a' meg irtt napon Czenki Kasznárral regvel 9 óraker azon Zuggónál jelennyen meg az Ur...” SzTCs VIII. köt. – 20. cs. – 43. (314. cs.) 71.; 1801. febr. 9. Pap Szabóhoz. Széchényi egyébként egy csatormázási társaságnak is tagja volt. SzTCs X. köt. – 11. cs. 3. sz. (448. cs.) 239. 1807. okt. 29.

48 „ad 1-mum: ... wenn der zwischen dem Schloß und den grosten Garten angetragene Exsiccations Kanal, anstatt gerad von e. bis f. gegohen zuweder, nach der roth punktirte Linie O. P. ausgegrobten wärden.” SzTCs II. köt. – 4. sz. (117. cs.) E) 14. 1789. szept. 3. Valcher Paphoz.

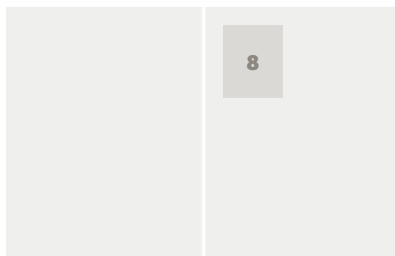
49 Vályi András: Magyar országnak leírása. Buda, 1796. I. kötet. 386.

50 SzTCs I. köt. – 10. sz. – No. 26. (36. cs.) 1789. nyár (?) (d. n.) Széchényi Paphoz. Ez azonos lehet az üvegházhoz vezető csatornával, lásd: SzTCs I. köt. – 10. sz. – No. 26. (36. cs.) 1801. szept. 3. Széchényi Paphoz.

51 „ad 7-mum: Den Wildback laßt sich nicht so Reguliren, daß er bei trokner Zeit zur Bewässerung der Weisen und ds gartend devon könnnte; indem er eben dazumal, da die Bewässerung am nothwendigsten wäre, bei nahe selbst kein Wasser hat.” SzTCs II. köt. – 4. sz. (117. cs.) E) 14. Valcher Paphoz, 1789. szept. 3. Az is lehet, hogy Wildbach alatt a Spidlbach-ot érti Valcher, vagy egyéb, térképen fel nem tüntetett patakot.

52 SzTCs VIII. köt. – 20. cs. – 43. (314. cs.) 27. 1800. jan. 22. Pap Széchényihez.

53 „...[A]z Konyha Kertben léveő tovat [a mérnöknek meg kellene] mutatni, és igazítását és Überschlagját abban kéri, hogy lehetne-e? és menyiben, mit-soda földel, és Kár nélkül-e azon nagy és haszantalon toonak felét úgy bé tölteni, hogy annak másik fele tisztán vagy hasznas halastóra fordítatnák, vagy tsupán az Kertésznek palántainak öntözésére szolgálhatna,” SzTCs I. köt. – 10. sz. – No. 26. (36. cs.) 1789. nyár (?) (d. n.) Széchényi Paphoz.

8. kép/pict.:

Kiscenki építmény,
18. sz. / Building in
Kiscenk, 18th c.

(FORRÁS/SOURCE:

MNL OL / HNA T 21.
NO. 15.)

architectural structures connected to them, together with other (artificial) watercourses and ponds in the garden form the border and an integral part of the English garden. As for the design and maintenance of the garden, water regulations were of crucial importance; the neighbouring meadows were described as “watertight meadows” on the maps, which refers to a periodic water coverage. The danger of floods and the damages caused by waters often appear in the letters of Ferenc Széchenyi.⁴⁶ As we have already seen, the properties of the southern English garden are mostly known from the maps made for water management. A common goal of the plans is to straighten the stream, to regulate the water by damming, and to eliminate floods by creating artificial dikes and ponds that run from the watercourse.⁴⁷ The garden plan made around 1785 (Fig. 5) and the map of 1789 for water regulation (Fig. 2) show the arrangement of the left-bank tributary of Ikva stream, called Spitalbach, with a winding dike that runs to the northern part of the castle, however, later maps show mostly the channels – to be built on the meadows to the south of the stream – that spread on the right bank of Ikva stream. The plans made in the 1780s were not executed, which was probably due to the fact that Széchenyi asked for Joseph Walcher’s opinion about engineer János Hegedüs’s plan, then Walcher did not support that.⁴⁸ There was probably a small watercourse – at least temporarily

– in the southern English garden, which served to be pleasant and practical for the water regulation: the plan made in 1785–1788 (Fig. 5) shows a stream in the southwestern part of the garden, while on the map of 1805 (Fig. 6 and 7), we can observe a stream in the eastern part, connected to the grotto. The texts rarely mention any garden stream, although there are some references by Vályi when he writes winding stream,⁴⁹ by Széchenyi when he mentions the stream flowing next to the lake in the kitchen garden,⁵⁰ by Walcher when he talks about a wild stream,⁵¹ or by Ferenc Pap when he speaks of the water flowing into the turtle pond.⁵²

The exact location and function of the pond(s) is also difficult to determine, since, with the exception of two lakes, the plans do not indicate other small ponds in the southern English garden. One can find references in the documents, although these are also difficult to identify, on account of the lack of an exact positioning. In relation to the water regulation of 1789, Széchenyi suggested the partial filling of the pond close to the allotment, and the creation of another fishpond.⁵³ The pond in the kitchen garden is probably the same as the “Piscina” (fishpond) in the north-western part of the garden that is indicated on the map made by Hegedüs (Fig. 2). A part of the pond was probably filled, in accordance with Széchenyi’s suggestion, since the map of 1805 (Fig. 6 and 7) indicates a much smaller and

49 András Vályi: *Magyarországnak leírása [Description of Hungary]*. Buda, 1796. Vol. I. 386.

50 SzBR Vol. I. – No. 10. – No. 26. (fasc. 36.) 1789. (no data) Széchenyi to Pap. It may be the canal which flows to the conservatory. SzBR Vol. I. – No. 10. – No. 26. (fasc. 36.) September 3, 1801, Széchenyi to Pap.

51 SzBR Vol. II. – No. 4. (fasc. 117.) E) 14. Valcher to Pap, September 3, 1789. Perhaps Valcher means Spidlbach under Wildbach.

52 SzBR Vol. VIII. – fasc. 20. – 43. (fasc. 314.) 27. January 22, 1800, Pap to Széchenyi.

53 SzBR Vol. I. – No. 10. – No. 26. (fasc. 36.) 1789. (no data) Széchenyi to Pap.

9. kép/pict.:

Joseph de Finkoir vízrendezési terve Kiscenknel, 1810 fordított (déli) tájolás, részlet / Water regulation plan at Kiscenk, made by Joseph de Finkoir, 1810,

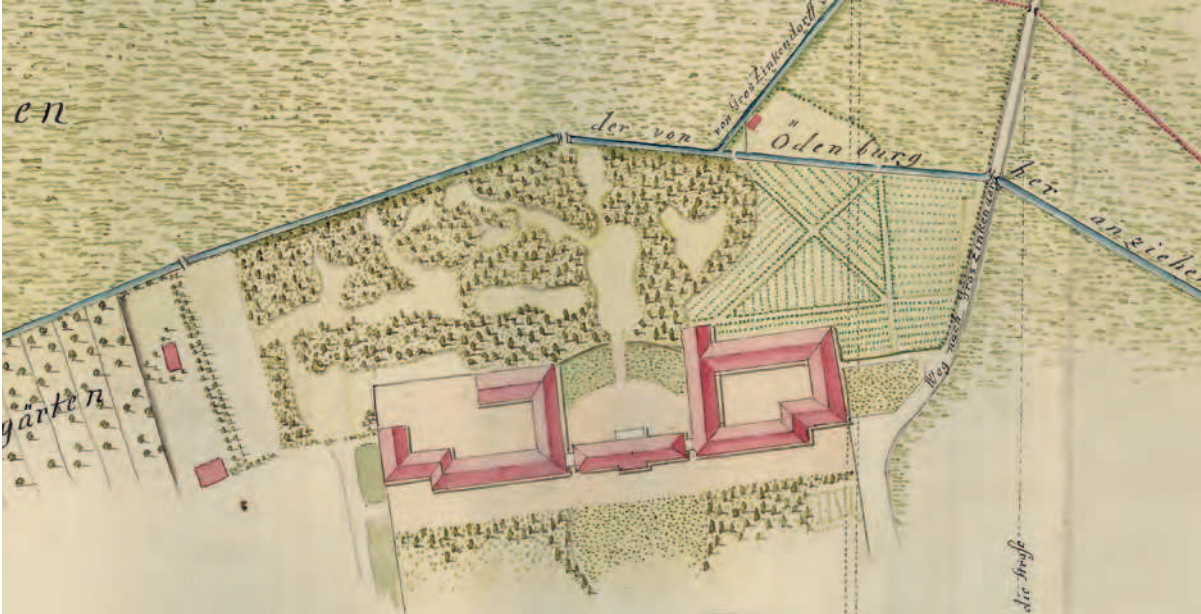
southern orientation, partial (FORRÁS/SOURCE: MNL OL / HNA S 83 NO. 9.)

10. kép/pict.:

Michaelis Wagner vízrendezési terve Kiscenk és Pereszteg

környékén, 1814, fordított (déli) tájolás, részlet / Water regulation plan at Kiscenk and Pereszteg, made by Michaelis Wagner, 1814, southern orientation, partial

(FORRÁS/SOURCE: MNL OL / HNA S 83 NO. 36.)

kert délnyugati csücskében, az Ikva és a Spidlbach összefolyása közelében a vízkerék és a hozzá kapcsolódó fürdőház.⁶⁰ Széchenyi leveleiből tudjuk, hogy a vízkeréket (víz machinát, vízimalmot) 1794-1795-ben építették, és hangulatos vízlépcsőt készítettek hozzá.⁶¹ Négy évvel később már a fürdőház is állt, amibe a vízkerék segítségével vezették a vizet – egy esztétikusan kialakított medencében kényelmes, hideg- és melegvizet fürdőt is vehetett a birtokos.⁶² A patakok által átfont területek a hidakkal esztétikailag előnyére, gyakorlatias szempontból viszont hátrányára váltak a kertrészeknek. A levelek számos alkalommal beszámolnak arról, hogy az árvizek a vízmasinában vagy a fürdőházban nagy károkat tettek, így ezek javítására nagy figyelmet fordítottak.⁶³

Északi kert

A kastély régebbi kertje a főbejárat előtt, a kastélytól és a melléképületektől azok szélességében északra, a Sopron felé vezető országútig terjed. Széchenyi Ferenc birtoklása idejéből meglehetősen kevés fennmaradt térképpel rendelkezünk a területről, a legtöbb terv ugyanis – vízrendezési céllal készülve – az Ikva, illetve mellékágainak környezetét, tehát kizárólag a kastély déli részét

54 „Hogy mi nálunk bárka szükséges, az bizonyos, és ugyan azért kérem is anak el Készíttetését, de mivel az is igaz, hogy a Kenderrel öszve Kevert víz a halnak Káros, tehát Feő Biró Lajos a Czenki tisztel Keressen, avagy ásattasson a N.Czenkiek által ... egy Közönséges Kender ásztató helyet, a mellyből a vizet a Falu Birónak, és Tisztnek tudta nélkül ... leeresztteni szabad ne légyen, mellyet a Tiszt hirül adván a Kertésznek, ez akkor a Bárkában vezető Csatornyát bé zárja, még gondolhattya hogy az inpregnalt víz el fol, ha tehát ezen rendelés meg tétetik, és a Tiszt reá vigyázván a Bünöst mindgyárt meg is büntetti tsak az első Esztendőben, már akkor a másodikban szokásban jön, és halaink is meg maradnak.” SzTCs I. köt. – 10. sz. – No. 26. (36. cs.) 1801. szept. 8. Széchenyi Paphoz.

55 Esetleg ez a hat évvel későbbi levél a mesterséges tó elkészültére utal: „Köszönöm, hogy a' majorságbá és a' Machinánál a Viz-Tartókat meg csináltatta Az Úr.” SzTCs I. köt. – 10. sz. – No. 26. (36. cs.) 1807. jún. 28. Széchenyi Paphoz.

56 A móló szolgálhatott a teknősöknek napozóhelyül.

57 SzTCs I. köt. – 10. sz. – No. 26. (36. cs.) 1799. máj. 14. Széchenyi Paphoz. Lásd még: SzTCs I. köt. – 10. sz. – No. 26. (36. cs.) 1801. jan. 4. Széchenyi Paphoz.

58 SzTCs II. köt. – 4. sz. (117. cs.) C) 117-136, No. 36. 1804. Széchenyi utasítása Kocsihoz. 122.

59 „Eő Excell[enciájá]nak rendeléséből szerezzon Inspector Uram valami 20. vagy 25. Tekenyös Békát az most épült tavakban, 's küldje fel, ha többet szerezhets, annál jobb.” SzTCs VIII. köt. – 20. cs. – 43. (315. cs.) 217; 1812. máj. 6. Pap Kovácsicsához.

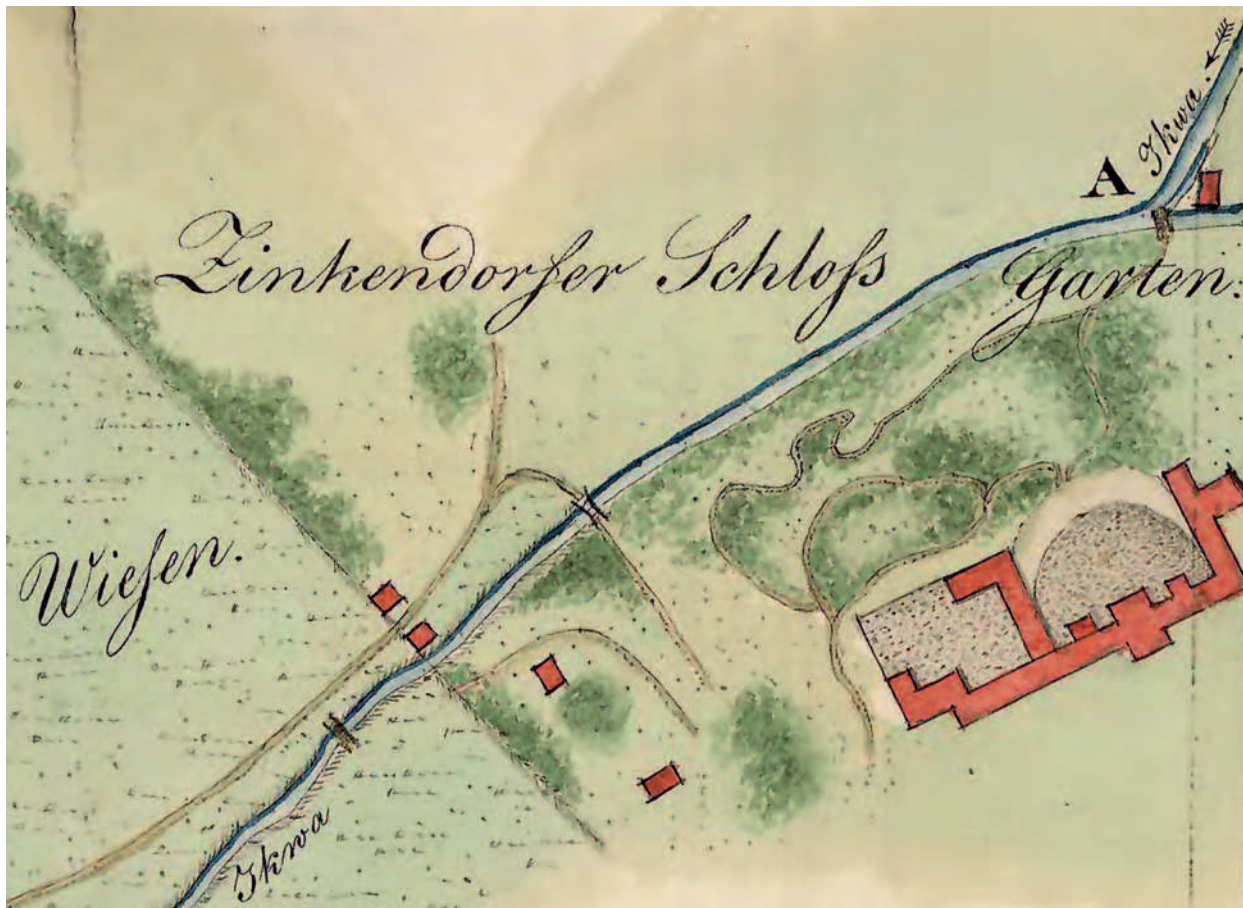
60 Az 1805-ös térkép nevezi meg „Schöpf Machin” néven, (az 1800-as, 1810-es és 1814-es térképen is szerepel), illetve egy későbbi, 1827-es térkép ugyanezt az épületet „Badhausz” néven említik, és a fölötté levő zúgókra az „Überfall” megjelöléssel utalnak. MNL OL S 83 No. 32.

61 „Ha a Víz masina kész lesz, kérje az Ur arditok, hogy a Szükségess vállokat is meg tsinnyáltassa, mellyek a kertésznek a viznek bé eresztésére szükségessek lennének.” SzTCs I. köt. – 10. sz. – No. 26. (36. cs.) 1794. aug. 14. Széchenyi Paphoz.

62 „Amót a' víz öntő kerék Machinánál / földeni is lehet, Márván kő kádjánál / két Réz Rétzek oda készített szárnyánál / Meleg 's hidegh vizet.” OSZKK Quart. Hung. 556. Széchenyi Ferenc kiscenki kastélyának és kertjeinek leírása. 1798. 26-28, 31. versszak.

63 „Bezzeg féltem én a Czenki földő Házomat a Víz miatt, holot Irásban hagytam Pilatinak hogy azon részt tömtesse meg, és emeltesse fel töltését, ... de fel fogadok, hogy oda egy szekérrel sem hortak el menetelemtül fogva...” SzTCs I. köt. – 10. sz. – No. 26. (36. cs.) 1801. dec. 21, Széchenyi Paphoz.

square-shaped basin in this area, on the border of the English garden and kitchen garden. The issue of the fishpond arose in 1801 as well, when Széchenyi planned to dig one in the southwestern part of the garden, next to – and connected to – Ikva stream. Pap did not support this plan, since the watercourse was contaminated due to the hemp soaking activity of the serfs and it would have harmed the fish. In the end, Széchenyi only partially accepted Pap's suggestion: he insisted on the establishment of fish "conservatories" in the garden, although he required the elimination of the damages caused by hemp soaking.⁵⁴ However, we do not know, whether the fishpond has been created in the above-mentioned area, as neither of the maps indicates it.⁵⁵

The turtle pond did not serve to be as useful as the fishpond. It can be assumed that the turtle pond took place inside the English garden, and not on its periphery – perhaps it was the crooked lake with a small circular peninsula ("Molo"), indicated on the map of 1805 (Fig. 6 and 7).⁵⁶ Széchenyi's suggestion, that the territory next to the turtle pond of Cenk should provide habitat for slugs,⁵⁷ contributed to the entertaining and aesthetic functions of the pond. The importance and popularity of the turtle pond is proved

by the fact that it is mentioned in the subsequent years as well, that the pond was conserved in clean and proper condition,⁵⁸ and that turtles, required by Széchenyi, were collected from newly established ponds in 1812.⁵⁹

The water wheel and the bathhouse – which can be found in the southwestern corner of the southern English garden, close to the confluence of Ikva and Spitalbach streams – served for water regulation and amusement.⁶⁰ It is known from Széchenyi's letters that the water wheel (also mentioned as water machine or water mill), and the cosy water stairs attached to it, were built in 1794-1795.⁶¹ Four years later, the bathhouse was already completed, and the water was directed here by the water wheel, thus the Count could have a cold or hot water bath in an aesthetically designed comfortable pool.⁶² The garden areas crossed by streams and bridges proved to be advantageous from an aesthetic point of view, however, of practical considerations, they were disadvantageous for the garden. The letters reported on numerous occasions that the floods had caused great damages to the water machine or the bathhouse, therefore a great deal of effort was made to repair them.⁶³

⁵⁴ SzBR Vol. I. – No. 10. – No. 26. (fasc. 36.). September 8, 1801, Széchenyi to Pap.

⁵⁵ SzBR Vol. I. – No. 10. – No. 26. (fasc. 36.). June. 28, 1807, Széchenyi to Pap. Maybe this letter refers to the completion of the lake.

⁵⁶ The 'Molo' could serve as the sun-deck of the turtles.

⁵⁷ SzBR Vol. I. – No. 10. – No. 26. (fasc. 36.) May 14, 1799, Széchenyi to Pap. See also: SzBR Vol. I. – No. 10. – No. 26. (fasc. 36.) January 4, 1801, Széchenyi to Pap.

⁵⁸ SzBR Vol. II. – No. 4. (fasc. 117.) C) 117-136, No. 36. 1804. Széchenyi's instruction to Kocsi. f. 122.

⁵⁹ SzBR Vol. VIII. – fasc. 20. – 43. (fasc. 315.) 217. May 6, 1812, Pap to Kovacsics.

⁶⁰ It can be seen on the map of 1805 as 'Schöpf Machin' (pump machine), and on the map of 1827 as 'Badhaus'. HNA S 83 No. 32.

⁶¹ SzBR Vol. I. – No. 10. – No. 26. (fasc. 36.) August 14, 1794, Széchenyi to Pap.

⁶² NSZLM Quart. Hung. 556. 1798. 26-28, verse 31.

⁶³ SzBR Vol. I. – No. 10. – No. 26. (fasc. 36.) December 21, 1801, Széchenyi to Pap.

ábrázolja. A térképek hiánya összhangban áll a szöveges források részlegességével: Széchényi kevés konkrét utasítást ad az északi angol (?) kertet illetően, valamint általában a kertre vonatkozó tartalmak egy részéről csak valószínűsíthető, hogy erre a térségre vonatkoznak.

Széchényi viszonylagos inaktivitása összefügghet azzal, hogy ezen a területen már minden bizonnyal állt egy izléses francia kert, amit nagybátyja, Széchényi Antal hozott létre. Erről a ketről a 18. század harmadik negyedéből három különböző tervvel is rendelkezünk.⁶⁴ A tervrajzok alapján Fatsar részletesen leírja a barokk kert stílárissajátosságait, illetve Örsivel összhangban a későbbi tervek fényében valószínűsíti, hogy a Kneidinger által szignált verzió valósult meg.⁶⁵ A szabályos, három parterből – díszkertből, veteményesből és gyümölcsösből – álló kert azonban Széchényi Ferenc idején átalakult. Az 1785–1788-as terv (5. kép) átmeneti megoldásokat tartalmaz,⁶⁶ az 1789-es térképen (2. kép) határozottan a geometrikus felosztás látszik, az 1800-ban készült terven (3. kép) azonban már nagyvonalakban egy angolkertet ábrázolnak. A középső, a kastély tengelyében futó, s a hársfasorban folytatódó utat teljesen felszámolták. A két, haszonkertet elválasztó utat ívesen széttolták, ezáltal a kastély előtt egy tágas tér, s nagy, ovális gyepest alakítottak ki. A két íves út az 1805-ös (6–7. kép) és az 1810-es térképen (9. kép) is látszik, illetve az 1800-as évek elején a szöveges források is utalnak rá.⁶⁷ A gyepest közléptér pedig a főúr lányának, Széchényi Fannynak 1807 körül keletkezett rajzain (12–13. kép) jól kivehető, bár egyik esetben egyenes szegéllyel. Ebből következik, hogy megvalósult a térképeken jelölt változás, arról azonban nincs információnk, hogy 1785/1789 és 1800 között pontosan mikor, illetve milyen megfontolásból alakították át ezt a kertegységet.⁶⁸

Hasonlóan csak feltételezésekre építhetünk az északi kert szélső, eredetileg gazdasági célú térségeit illetően. Az

1800-as (3. kép) és az 1805-ös térképeken (7. kép) kisebb kerti terek, tisztások, ligetek és sűrűn fásított térfalak látszanak. Ennek megvalósulását, tehát a tájképi kert kiterjesztését támaszthatja alá, hogy egy 1808-as iratban megkülönböztetnek kisebb és nagyobb angolkertet.⁶⁹ Ugyanakkor más forrásokból az tűnik ki, hogy ebben a kertben voltak gyümölcsfák,⁷⁰ tehát valószínűsíthető, hogy a barokk kert gyümölcsösét nem számolták fel teljesen. Esetleg elképzelhető, hogy a gyümölcsfákat szabálytalan rendbe ültették.⁷¹

Mindezekhez képest egészen bizonyos, hogy az északi kert országút mellett bejáratánál kétoldalt szimmetrikus elrendezésben két kis épület állt – és áll ma is. Ezek szintén Széchényi Ferenc idejében készültek, a térképeken négyzet vagy L alaprajzúak. Az alaprajznak a rendelkezésre álló tervrajzok közül egyik épület sem feleltethető meg, kinézetükről azonban árulkodik Széchényi Fanny két akvarellrajza (12–13. kép): lapostetős, kocka alakú kapuépítmények voltak, a bejáratútra néző homlokzatukon egy ajtóval és egy ablakkal. Az egyik épület kétségekívül egy ór szobája. A másik az 1798-as vers szerint az uraság nyári mulatóhelye,⁷² ami funkcionálisan furcsa megoldást jelent – valószínű, hogy esztétikai célból, a szimmetria kedvéért építették.

A kert őrzésének témája számos utasításban központi helyet foglalt el: Széchényi vigyázott kertjére, és precízen előírta a látogatók fogadásának és a kertkapuk bezárásának rendjét.⁷³ A szigorú szabályok mellett a kert védelmét szolgálta a falazott kerítés. Ennek építése újra és újra előkerül a szövegekben, sőt egyik sürgető levelében a főúr felhívja a figyelmet, hogy amíg a fal el nem készül, árokkal vegyék körül a kertet.⁷⁴ Az 1805-ös térképen (7. kép) az északi kertet övező, helyenként megvastagított piros vonal arra enged következtetni, hogy a kertfal (kerítés) elsősorban az északi kert védelmére szolgált.

64 MNL OL S 83. No. 1, MNL OL S 83. No. 3., Közli Fatsar 2008. op. cit. 162–164. Lásd még 10. kép.

65 MNL OL S 83. No. 2. Fatsar 2008. op. cit. 161–164, Örsi 1977. op. cit. 294–295, Örsi 1981. op. cit. 5.

66 V. ö. Fatsar 2008. op. cit. 164.

67 „Az Uraság Kastélyára és Házi Tisztjeire nézve. 1. Az Udvarnak ... szüntelen tisztának kell lenni, úgy, hogy, a' melly szekér, vagy ember nyomások az előbbeni napon estenek, azok régvélre el törültsenek. -- Ugyan ezen munkát a' bé járó kaputul egész a' Kastélig a' kertnek mind a' két utyára nézve, a' kapus tartozik naprul napra meg tenni.” SzTCs II. köt. – 4. sz. (117. cs.) C) 117–136, No. 36. 119. 1804. Széchényi utasítása Kocsihoz.

68 Az átmenetiség kérdéséről bővebben lásd Fatsar 2016. op. cit.

69 SzTCs X. köt. – 11. cs. (450. cs.) 10. sz. 145–148. 1808. Specification der Obstbäume in Zinkendorf.

70 „Fölső Kert bő termő szép gyümölcsös fákkal / bővelkedik közli gyümölcsseit sokakkal” OSZKK Quart. Hung. 556. Széchényi Ferenc kiscenki kastélyának és kertjeinek leírása. 1798. 26–28, 38. versszak. Lásd még SzTCs X. köt. – 11. cs. 6. sz. (449. cs.) 1800–1819 (é. n.) 130–131.

71 Erre utalhat az egyik szöveg, amikor a gyümölcsfák elrendezéséről szól: „In Bezug auf Beyden Gärten und dem flügel Mayerhof. a) Hätte sich H. Rittmeister die Instruction des Gärtners abschriftlich geben zu lassen und nachdem mein größtes Vergnügen in der Reinlichkeit der Anlege der Obstbaume, und der Gras Einfassungen ist, so wünsche ich das er auf diese auch sein größters Aufsehen hätte.” SzTCs II. köt. – 4. sz. (117. cs.) C) 126–131 (No. 36.) 126. 1811. márc. 7. Széchényi utasítása Bodendorferhez.

72 „Itt ezen Kert végén a' Kert Kapujánál / fölöl a' strásának a' szobátskája áll: / allól az Uraságh nyári szobájánál, / jó mulatságh essik az Ország uttyánál.” OSZKK Quart. Hung. 556. Széchényi Ferenc kiscenki kastélyának és kertjeinek leírása. 1798. 26–28, 39. versszak.

73 „...Daß die 6 Thören, nemlich die 2. am Schlosse dann jenes beyrn Gärtners – und Schweitzer hof, so wie auch das dem Schloß gegenüber stehende hölzeren Gitter thor, und an der Milchkammer das Shweitzers befindliche Thor immer nach dem Souper gestpert werden ...” SzTCs II. köt. – 4. sz. (117. cs.) C) 126–131 (No. 36.) 126. 1811. márc. 7. Széchényi utasítása Bodendorferhez.

Northern garden

The older garden of the castle lies in the front of the main entrance, and it runs from the castle in a northern direction, to the road that leads to Sopron. We have only a few maps of this area from Ferenc Széchényi's period, since most of the plans were made for the purpose of water regulation, and they depict the surroundings of Ikva stream and its branches on the southern part of the castle. The lack of maps could not be compensated with numerous textual sources: Széchényi gives little specific instruction on the northern English (?) garden, moreover, some of the contents which generally relates to the garden can only be assumed to refer to this area.

Széchényi's attitude may be related to the fact that an aesthetic French garden had already been in this area which was created by his uncle, Antal Széchényi. We have three different plans for this garden from the third quarter of the 18th century.⁶⁴ Based on the plans, Fatsar gives a detailed description of the stylistic properties of the Baroque garden, and in accordance with Örsi, with regard to later plans, he assumes that the version signed by Kneidinger was carried out.⁶⁵ However, the regular garden consisting of three parterres – ornamental garden, allotment and orchard – was transformed at the time of Ferenc Széchényi. The plan made in 1785–1788 (Fig. 5) contains temporary solutions,⁶⁶ while a clear geometric structure can be observed on the map of 1789 (Fig. 2), while the plan of 1800 (Fig. 3) broadly illustrates an English garden. The central road – which was created in the main axis of the castle and with the linden tree alley as a continuation – was completely eliminated, while the two paths that separated the fruit and vegetable garden were shifted further in an arch-shape, thus creating a huge, oval meadow in front of the castle. The two arching roads can be observed on the maps of

1805 (Fig. 6 and 7) and 1810 (Fig. 9), and there are references to them in the textual sources from the early 1800s.⁶⁷ The meadow is illustrated on the drawings made by Fanny Széchényi, the daughter of the Count, around 1807 (Fig. 11 and 12), although on one of the drawings it has straight edges. This proves that the change indicated on the maps has been accomplished, however, we have no information on when exactly between 1785/1789 and 1800, and why this garden part was changed.⁶⁸

Similarly, we can only rely on assumptions in relation to the agricultural areas on the periphery of the northern garden. Smaller lianas, groves and dense afforestation can be observed on the maps of 1800 (Fig. 3) and 1805 (Fig. 7). The fact that a smaller and larger English garden is distinguished in a document written in 1808 can serve as a proof that the plan was carried out and the landscape garden was expanded.⁶⁹ However, according to other sources, there were fruit trees in the garden,⁷⁰ thus it can be assumed that the orchard of the Baroque garden was not entirely eliminated. It is also possible that the fruit trees have been planted irregularly.⁷¹

In comparison to these, it is quite certain that two buildings were – and are still – standing in a symmetrical position on both sides of the northern garden entrance, close to the road. These buildings had been built at the time of Ferenc Széchényi; they are indicated on the maps with a square or 'L' shape. Based on the available plans, none of the buildings is in accordance with the layouts, however, two aquarelle drawings (Fig. 11 and 12) of Fanny Széchényi illustrate the two buildings: flat-roofed, square shaped gate buildings with a door and a window on the façade facing the entrance road. One of the buildings was undoubtedly a guard's room. The other, according to the poem written in 1798, was used by the Count as a place for entertainment during the

64 HNA S 83. No. 1, HNA S 83. No. 3., Published by Fatsar 2008. op. cit. 162–164. See also Fig. 10.

65 HNA S 83. No. 2. Fatsar 2008. op. cit. 161–164, Örsi 1977. op. cit. 294–295, Örsi 1981. op. cit. 5.

66 Fatsar 2008. op. cit. 164.

67 SzBR Vol. II. – No. 4. (fasc. 117.) C) 117–136, No. 36. 119. 1804. Széchényi's instruction to Kocsi.

68 For further information on transitivity see Fatsar 2016. op. cit.

69 SzBR Vol. X. – fasc. 11. (fasc. 450.) 10. No. 145–148. 1808. Specifications of fruit trees in Cenk.

70 NSZLM Quart. Hung. 556. 1798. 26–28, verse 38. . See also SzBR Vol. X. – fasc. 11. No. 6. (fasc. 449.) 1800–1819 130–131.

71 The text about the range of the fruit trees may refer to this. SzBR Vol. II. – No. 4. (fasc. 117.) C) 126–131 (No. 36.) 126. March 7, 1811, Széchényi' instruction to Bodendorfer.

11. kép/pict.:

Széchenyi Fanny
rajza a cenki sétáról,
1806 / Drawing about
walking in Cenk, made
by Fanny Széchenyi,
1806

(FORRÁS/SOURCE:
SZÉCHÉNYI FANNY
ALBUMA [LELŐHELY
ISMERETLEN] /

SZÉCHÉNYI FANNY'S ALBUM

[UNKNOWN PLACE] KÖZLI /

PUBLISHED BY BÁRTFAI

SZABÓ OP. CIT. 427.

ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI

KÖNYVTÁR TÖRZS-

GYŰJTEMÉNYE /

NATIONAL SZÉCHÉNYI LIBRARY,

GENERAL COLLECTION)

A falazott kerítés valószínű elérte gyakorlatias célját, de egyúttal csorbította a kert esztétikai, tájképi jellegét.⁷⁵ Ebből a szempontból válhatott releváns kérdéssé a kert észak felé történő további nagyobbítása. Már az 1785–1788-as terv (5. kép) készítője bővíteni kívánta a kerítet a hársfasor irányába, tudjuk azonban, hogy ennek a tervnek legtöbb eleme nem valósult meg. 1794-ben azonban Széchenyi maga is ír ebbéli szándékáról, de feltételként szabja meg, hogy a Sopron felé tartó „országút”, amit így magában foglalna a kastélykert, nem szenvedhet kárt.⁷⁶ Néhány hónappal később azonban a szilárd elhatározás tárgya már csak feltételes módban szerepel.⁷⁷ Végül nem tudjuk, hogy a bővítés megvalósult-e: Az 1805-ös térképen (7. kép) látszik az úton túli parkosítás, a későbbi tervrajzok azonban nem tüntetik fel azt, a második katonai felmérés térképén azonban újra látszik.⁷⁸

A hársfasor és környéke

A 23 méter széles, 2,3 kilométer hosszú hársfasor az egykori Széchenyi-birtok egyik legkiemelkedőbb tájtörténeti értéke. Az allé létrehozása ugyanúgy, ahogy az északi kert esetében, Széchenyi Antalhoz kötődik. Azonban az első ismert térképek, amelyek ábrázolják, az unokaöcs Széchenyi Ferenc birtokossága idején készültek, bár ebből csak néhány darab maradt ránk. A hársfasort említő szövegek esetében is hasonló hiányosságot tapasztalhatunk: a főúr a többi kertrészhez képest meglehetősen kevésszer veti

fel a hársfasor ügyét. Ráadásul a források kezelését nehezíti, hogy az „allé” kifejezést a korban – eredeti jelentését megőrizve – minden fasorra, így hosszanti erdővágásokra, vadásznyiladékokra is használták.⁷⁹ Ha pedig a szövegkörnyezet alapján valószínűsíthetjük, hogy a cenki hársfasorról van szó, akkor is olykor egyes, olykor többes számban szerepel a fogalom – mindezeket figyelembe véve tehát még jobban leszűkül a nevezetes alléről információt nyújtó források köre.

Ezek ismeretében ugyanakkor leginkább csak a hársfasor környezetét tudjuk jellemezni: az attól nyugatra eső területet általában rétnek, legelőnek vagy takarmánytermesztésre használták, lóherét, lucernát ültettek ide – ahogy arra az 1805-ös térkép (6. kép) „Vieh Weisen” megjelölése is utal.⁸⁰ Sőt, egy szövegrészlet szerint az alléban – tehát a két fasor közötti területen – is haszonnövényeket termesztettek.⁸¹ A főúr tehát a kertjeivel szemben az alléban nem kezdeményezett változtatásokat. Ennek köszönhető, hogy a hársfasorban ma is több mint 250 éves egyedek találhatóak,⁸² ugyanakkor ebből következtethetünk arra is, hogy a főúr esztétikai vagy szórakozási céllal ritkán vette igénybe a hársfasor kellemeit, legfeljebb fenntartására fordított figyelmet.⁸³

Hasonló tendenciát tapasztalunk az allé végén elhelyezkedő remeteség és közvetlen környezete kapcsán. A főúr extra fejlesztésekbe nem kezd,⁸⁴ inkább csak megőrzése, felügyelete ügyében rendelkezik. Ezt a kastélytól relatíve

74 „... ha Ringer, és az áts a kert eránt bé nem küldik azon napra melyet az Ur nékiek rendel Überschlagjokat a kert falak és épületek miatt, ... addig pedig különösen recomendálom az Úrnak, hogy Paszthorit Ki vigye és árk, vagy fundamentum ásokot ki rendülvén Czenkre, annak jelenlétében azok által fel árkul-tassa az Ur a Kert Környékét...” SzTCs I. köt. – 10. sz. – No. 26. (36. cs.) 1794. nov. 7. Széchenyi Paphoz.

75 A nagyság eszméjére való ügyelést jelezheti, amikor Széchenyi a két kert-rész közötti „kommunikáció” biztosítását szorgalmazta: „... und da außer diesen Thören noch eines von Garten nach Großzinzendorf... führt so werden auch die Schlüssel von diesem bey H[err] Rittmeister aufbewahret ... Diesen schwarzen Gitter Thören ausgenommen bleiben die übrigen den ganzen Tag offen, um die Comunication in beyden Gärten frey zu erhalten.” SzTCs II. köt. – 4. sz. (117. cs.) C) 126–131 (No. 36.) 126. 1811. márc. 7. Széchenyi utasítása Bodendorferhez.

76 „... Kérem az Urat, hogy Pásztorit a kertemnek mind az Ur, mind Juhászom felé, rendelésem szerint leendő nagyobbítására, azon helyess ok mellett, hogy az ország ut ne tsorbultassék, és ezen allattomban tartando ok miatt ... személlýessen ki vinné, ... mert mindjárt nagyobb Securítással megyen aztán a Dolog. holott külömben a gaz Emberek abban is akadált tehetnének.” SzTCs I. köt. – 10. sz. – No. 26. (36. cs.) 1794. nov. 7. Széchenyi Paphoz.

77 SzTCs I. köt. – 10. sz. – No. 26. (36. cs.) 1795. jan. 24. Széchenyi Paphoz.

78 <https://mapire.eu/hu/map/secondsurvey-hungary/?layers=osm%2C5&bb%2C1853339.1465708802%2C603867.6.61837407%2C1866228.3404654681%2C6042498.46978833>

summer,⁷² which is an unusual solution – it was probably built for an aesthetic purpose, for keeping the symmetry.

The guarding of the garden was a central issue in several instructions: Széchenyi paid attention to keep his garden in a good condition, and he gave precise instructions on the reception of visitors and the closing of the garden gates.⁷³ In addition to the strict rules, a masonry fence secured the protection of the garden. The construction of the fence is a reappearing theme in the texts, moreover, in one of the urging letters, the Count writes that until the fence is not finished, the garden shall be surrounded by a trench.⁷⁴

On the map of 1805 (Fig. 7), there is a red line around the northern garden – that is widened in some places – which suggests that the wall (fence) around the garden was primarily used to protect the northern garden.

The masonry fence probably proved to be practical, however, at the same time, it decreased the aesthetic landscape character of the garden.⁷⁵ This probably led to the fact that the expansion of the garden in a northern direction became a relevant issue. The designer of the plan made in 1785–1788 (Fig. 5) already wished to expand the garden in the direction of the linden tree alley, although it is known that most elements of the plan have not been accomplished. However, in 1794, even Széchenyi expressed his intentions on expanding the garden, yet he set out that the road to Sopron – which would have become a part of the castle garden due to the expansion – must be preserved.⁷⁶ A few months later, however, this strict determination turned into only a hypothetical solution.⁷⁷ Eventually, we have no sources of whether the expansion has been carried out. We can see the traces of a landscape park beyond the road on the map of 1805 (Fig. 7), afterwards it is not indicated on later plans, but it can be observed on the map of the second military survey.⁷⁸

The linden tree alley and its surroundings

The 23 m wide and 2.3 km long linden tree alley is one of the most outstanding historical landscape feature of the former Széchenyi estate. It was created by Antal Széchenyi, like the northern Baroque garden. Yet, the first known maps about the alley date back to the time when Ferenc Széchenyi was the proprietor, although only a few of these maps remained for today. We can observe a similar deficiency in the case of texts mentioning the linden tree alley: in comparison to the other garden parts, the fate of the linden tree alley is only mentioned a few times by the Count. Furthermore, the fact that the term “alley” was used for all the tree alleys – thus retaining its original meaning – in that time, therefore it also referred to alleys in hunting woods, makes it more difficult to properly understand the sources.⁷⁹ Even when it can be assumed from the context that the text refers to the linden tree alley of Cenk, the term appears in both singular and plural forms as well, therefore the number of sources that provide information about the linden tree alley is very limited.

However, based on all of these, we can only characterise the site of the linden tree alley: the area to the west of the linden tree alley was generally used as a meadow, pasture field or forage-growing land, where clover and lucerne were planted – as it is indicated by the “Vieh Weisen” label on the map of 1805 (Fig. 6).⁸⁰ Moreover, according to a text, crops were planted in the alley – i.e. in the central area between the two tree rows.⁸¹ Unlike in his gardens, the Count did not initiate any changes in the alley. Due to this, we can still find more than 250 years old trees in the alley,⁸² although this can also mean that the Count rarely used the linden tree alley for aesthetic or entertainment purposes, he mostly paid attention to its preservation.⁸³

72 NSZLM Quart. Hung. 556. 1798. 26–28, verse 39.

73 SzBR Vol. II. – No. 4. (fasc. 117.) C) 126–131 (No. 36.) 126. March 7, 1811, Széchenyi's instruction to Bodendorfer.

74 SzBR Vol. I. – No. 10. – No. 26. (fasc. 36.) November 7, 1794, Széchenyi to Pap.

75 However, Széchenyi wanted to ensure the 'Communication' between the two gardens. SzBR Vol. II. – No. 4. (fasc. 117.) C) 126–131 (No. 36.) 126. March 7, 1811, Széchenyi's instruction to Bodendorfer.

76 SzBR Vol. I. – No. 10. – No. 26. (fasc. 36.) November 7, 1794, Széchenyi to Pap.

77 SzBR Vol. I. – No. 10. – No. 26. (fasc. 36.) January 24, 1795, Széchenyi to Pap.

78 <https://mapire.eu/hu/map/secondsurvey-hungary/?layers=osm%2C5&bbox=1853339.1465708802%2C603867.6.61837407%2C1866228.3404654681%2C6042498.46978833>

79 SzBR Vol. II. – No. 1. – E (1804–1826) (fasc. 110.) 798–799. 1804 (?). Finkoir's proposal about the woods.

80 SzBR Vol. II. – No. 1. – E (1639–1792). (fasc. 107.) 682–683. October 19, 1794, Ardrík's instruction.

81 SzBR Vol. II. – No. 1. – E (1639–1792). (fasc. 107.) 594. 1793. January 9. Commission of Cenk.

82 László Gerzson, Kinga Szilágyi: *Though on the condition of the linden tree alley in Nagycenk and the possibilities for its renewal.* 4D 2011. No. 21. 2–19.

12. kép/pict.:

Széchenyi Fanny rajza a cenki sétakocsikázásról, 1807 / Drawing about promenade in Cenk, made by Fanny Széchenyi, 1807

(FORRÁS/SOURCE: SZÉCHÉNYI FANNY ALBUMA [LELŐHELY ISMERETLEN] / SZÉCHÉNYI FANNY'S ALBUM [UNKNOWN PLACE] KÖZLI / PUBLISHED BY BÁRTFAI SZABÓ OP. CIT.

405. ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR TÖRZSGYŰJTEMÉNYE / NATIONAL SZÉCHÉNYI LIBRARY, GENERAL COLLECTION)

távol levő térséget egy itt lakó alkalmazott volt hivatott rendben tartani.⁸⁵

Vajon praktikus megfontolásból, a fizikai jelenlét, hatékonyabb ellenőrzés végett volt rá szükség, vagy inkább hangulati célból – remeteségre emlékeztető állapot fenntartása végett – alkalmazták?⁸⁶

A remeteségben tehát találhatunk egy kis épületet⁸⁷ az itt élő számára. Az 1805-ös térképen (6. kép) azonban nem egy, hanem négy épületet különböztethetünk meg, egy téglalap alaprajzút az allé tengelyében, egyet az északkeleti határon, egy kereszt alaprajzút a keleti részén, és egy kör alaprajzút a nyugati felén. Vajon melyik volt a felügyelő lakhelye? Valószínűsítjük, hogy a félreeső, egyszerű téglalap alaprajzú épület az egykori kápolna lehet.⁸⁸ A másik kettő – ha egyáltalán elkészült – valószínűleg gazdasági célt szolgált. A kerthasználati szokásokat meglehetősen részletesen leíró vers viszont egyáltalán nem említi itteni mulatóházat.⁸⁹ A remeteség „használaton kívüli” voltát jelzi az is, hogy Széchenyi javasolja: ide telepítsék az újonnan vásárolt méheket, mert itt nem zavarják a sétálókat.⁹⁰ Az is lehetséges, hogy az 1780-as évek végén elkészülő déli angolkert funkcionálisan átvette a helyét a remeteségnek, hiszen korábban Rotenstein és Festetics Júlia még kiemeli a „hermitázst” beszámolójában.⁹¹ Rendeltetésbeli változásról szintén beszélhetünk: a remeteséget és a ligetet az 1790-es évektől gazdasági célból használták ki, gesztenyefákat és egyéb héjas termésű gyümölcsöket ültettek ide.⁹²

Az alléval, remeteséggel kapcsolatos utasítások leggyakrabban kiterjednek egyéb környékbeli helyszínekre is: a Palatinus templomára, a Juli völgyére, és a Kálváriahegyre. Ezek a remeteség-

79 „Zinkendorfer Allee Wald ... Um also die übermäßige Breitender Alleen zu einem Nutzen zu verwenden, ist rathsame die Alleen Breiten, mit Ausnahm der durch-führenden Land-strase, nur auf 3. höchsten aber auf 4 klafter reduciren zu lassen, die übrige Sträcken aber mit Weisbuche saame Bebaune zulassen, dieses wird mittlerzeit dem Auge ein Lieblicher Ansicht, dene Rente aber einen ausgibigen Beytrag Verschaffen” SzTCs II. köt. - 1. sz. - E (1804-1826) (110. cs.) 798-799. 1804 (?). Finkoir erdőkezelési javaslata.

80 „Az Allee mellett lévő Lóher még egyszer az fejős tehének számára le kaszaltassék az után pedig rothadtt szalmapolvával és egyéb apró szalma hulladékkal meg trágyáztassék.” SzTCs II. köt. - 1. sz. - E (1639-1792). (107. cs.) 682-683. 1794. okt. 19. Ardrik utasítása.

81 „...A' Czenki alléban pedig természetesen hajdinát, lóhert, s' Lentsét.” SzTCs II. köt. - 1. sz. - E (1639-1792). (107. cs.) 594. 1793. jan. 9. A cenki Comissio jegyzőkönyve. A szöveg a remeteség ügyei után következik, tehát minden bizonnyal a híres hársfasorról van szó.

82 Gerzson László, Szilágyi Kinga: Gondolatok a nagycenki hársfasor állapotáról és megújításának lehetőségeiről. 4D 2011. 21. sz. 2-19.

83 „A' kastélyon kívül pedig egész a' fertőig, mintegy ¾. órányira tart a' széken, 's egyenlően nőtt hársfák között vezetű út, (Alléé) melly az egész vidéknek mintegy újabb elevenséget szolgáltat.” Vályi op. cit. 386.

84 „... arul is, hogy el jön e az az projectált Kertész az Eremitájban, tudositson benünkent...” SzTCs I. köt. - 10. sz. - No. 26. (36. cs.) 1794. nov. 7. Széchenyi Paphoz.

85 „Die herrschaftlicher Gärten betreffend... Der ausser der Landstrasse befindliche klee garten, dann die erhaltung der Alee, so wie das Wäldels, mit der Eremitage und dene angränzenden Acatien wald, hängt vonn Gärtner samt den in der Eremitage angestellten Wächter ab, nur hat Anyos den klee sowohl in den adachten klee garten als in jenem kleck (?) der hinter dem Stadlgarten ist, durch dene Schwyzerkuecht zu Mähen...” SzTCs X. köt. - 11. cs. 6. sz. (449. cs.) 1800-1819. [é. n.] 130-131. V. ö. Kelemen op. cit. 150-152.

86 II. József hivatalosan szüntette meg a remeteség intézményét 1782-ben.

87 Gerzson - Szilágyi (op. cit. 2.) szerint később Széchenyi Béla ennek helyére építette a síremléket. Kelemen (op. cit. 152-153.) viszont korabeli térképek alapján cáfolja ezt

88 A remetelak és a kápolna berendezéséről is rendelkezésünkre áll egy inventárium. Közli Kelemen op. cit. 150-151.

89 OSZKK Quart. Hung. 556. Széchenyi Ferenc kiscenki kastélyának és kertjeinek leírása. 1798. 26-28, 40. versszak. A későbbi, második katonai felmérésen is csak egy épület látszik.

90 „...a Bárány és Szabo Méheit meg lehet venni, hanem Kotsinak mondja meg az Úr, hogy az anglus Kertbe nem tehetem, hanem a mind már mondtam, vagy az Cremitagban Ruef (Ruch?) gondviselése alatt, vagy Feleségem Bozi Kertjében, a hol a Sétálóknak akadálokra nem lennének.” SzTCs I. köt. - 10. sz. - No. 26. (36. cs.) 1805. aug. 7. Széchenyi Paphoz.

91 „... vom Garten aus gehet eine sast 5 viertel Stunden lange Allee mit 600 Linden besetzt, nach einem kleinen Lustwalde auf einer Anhöhe; ein kleines Eremitengebäude ist mitten darinnen erbauet...” Rotenstein op. cit. 288-289. „... et C'est en aller le Soir á 7 heure, l'avont dinnéens avons passé dom le jardin et l'Apv's dinnée á l'hermitage...” SzTCs I. köt. - 9. sz. - No. 26. (23. cs.) f. 603-604, Festetics Julianna Széchenyihez, Cenkről, 1783. júl. 5 (?).

92 „In der Arramittasch ... Elsche, und gemeine Nuß [367 db] ...gütte Kastanien B. [113 db] ...Süsse Mandel B. [50 db].” SzTCs X. köt. - 11. cs. (450. cs.) 10. sz. f. 145-148. 1808. Specification der Obstbäume in Zinkendorff.

A similar tendency can be observed in the case of the hermitage at the end of the alley. The Count did not initiate extra alterations,⁸⁴ he rather paid attention to its preservation and supervision. This area that lies relatively far from the castle was maintained by an employee who lived there.⁸⁵ Was the hermitage necessary for practical reasons, for a more effective supervision; or perhaps was it used for pleasure purposes – for preserving its hermit-like state?⁸⁶

All in all, we can find a small building⁸⁷ in the grove that was used by the employee who lived here. The map of 1805 (Fig. 6), however, shows not one but four buildings; there is one rectangular building in the axis of the alley, one building on the northeastern border, one cross-shaped building on the eastern part, and one circular building in the western part. But which building belonged to the employee? We assume that it was the remote and simple rectangular building. The cross-shaped building in its vicinity was probably the former chapel.⁸⁸ The other two buildings – if they were finished at all – probably served as agricultural buildings. However, the poem describing the gardening habits in details does not mention any lighthouses

in this area.⁸⁹ The following suggestion of Széchenyi proves that the hermitage was out of use: the newly bought bees shall be placed here, where they will not bother the walkers.⁹⁰ It is also possible that the hermitage was functionally replaced by the southern English garden that was completed at the end of 1780s, as the hermitage was formerly mentioned by Rotenstein and Júlia Festetics in their account.⁹¹ We can also talk about a change in its function: the grove and the hermitage was used for agricultural purposes from the 1790s, because chestnut trees and other stone fruits were planted here.⁹²

The instructions for the linden tree alley and hermitage most often relate to other nearby areas as well: to the Palatine Church, the Valley of Juli, and Mount Calvary. These areas can be found to the north-northwest of the hermitage, in the region close to Fertőboz. The Palatine Church is the stone lookout tower that is called today the “Gloriette of Fertőboz” – the locals call it Nádor (Palatine) church – which was erected by Ferenc Széchenyi in 1801 as a memorial of the visit of Palatine József, for representative purpose – to exploit the aesthetic value of Fertő region.⁹³ The Valley of Juli was an orchard – with

83 Vályi *op. cit.* 386.

84 SzBR Vol. I. – No. 10. – No. 26. (fasc. 36.) November 7, 1794, Széchenyi to Pap.

85 SzBR Vol. X. – fasc. 11. No. 6. (fasc. 449.) 1800–1819. 130–131. Kelemen *op. cit.* 150–152.

86 Joseph II. dissolved the institution of the hermitage in 1782.

87 According to Gerzson – Szilágyi (*op. cit.* 2.), Béla Széchenyi built the mausoleum instead of this. Although, Kelemen (*op. cit.* 152–153.) disaffirms that.

88 We have an inventory of the accommodation of the hermitage and the chapel. See Kelemen *op. cit.* 150–151.

89 NSZLM Quart. Hung. 556. 1798. 26–28, verse 40. Likewise, only one building appears on the map of the second military survey.

90 SzBR Vol. I. – No. 10. – No. 26. (fasc. 36.) August 7, 1805, Széchenyi to Pap.

91 Rotenstein *op. cit.* 288–289. SzBR Vol. I. – No. 9. – No. 26. (fasc. 23.) f. 603–604, July 5 (?), 1783, Julianna Festetics to Széchenyi from Cenk.

92 SzBR Vol. X. – fasc. 11. (fasc. 450.) No. 10. f. 145–148. 1808. Specifications of fruit trees in Cenk.

93 NSZLM Quart. Hung. 556. 1798. mentions its wooden predecessor. According to the footnotes of verse 41. the palatine visited Széchenyi October 13, 1797.

től észak-északnyugatra, a Fertőboz felé eső térségben található. A Palatinus templom azonos a ma bozi gloriette-nek – a környékbeliek által Nádor templomnak – nevezett kőkilátóval, amit Széchényi Ferenc 1801-ben emeltetett József nádor látogatásának emlékére, nyilvánvalóan reprezentatív céllal – a Fertő látványát kihasználva.⁹³ Juli völgye Széchényi Ferencné Festetics Julianna saját kezelésű gyümölcsöse volt számos alma- és körtefajjal.⁹⁴ Mellette szőlőhegyek helyezkedtek el, illetve az említett Kálváriadomb. Ezen területeknek külön felügyelője volt.⁹⁵ Mivel a cenki birtok részeivel egyszerre kezelte őket a birtokos, valószínűsíthetjük, hogy mintegy elszórt térségekként az esztétikai, reprezentatív területéhez tartoztak.

ÖSSZEGRÖZÉS

Széchényi Ferenc cenki kertjének sajátosságairól széleskörű forrásbázisra alapozva a korábbiaknál pontosabb, részletgazdagabb képet alkothattunk. A levéltári források egyes esetekben – például az 1789-es vízrendezés kapcsán – csak megerősítették a tervek-ből kiolvasható információkat, gyakran azonban fontos adalékokkal szolgáltak. A tervekből nem derül ki például, hogy a déli angolkert 1789-ben készült el, hogy a mulatóházat 1811-ben bontották le, hogy létrehoztak szórakozási céllal egy teknősbékatavat, hogy az északi kertben továbbra is maradtak gyümölcsösök, vagy hogy a gazdasági részeket élősövényekkel takarták el. A tervek és a szövegek összevetése által nagy bizonyossággal megállapíthatjuk, hogy az 1785–1788-as irreguláris terv, a déli grotta és az észak felé történő kertnagybővítés nem valósult meg, létrejött viszont egy déli kerti csermely és a tájképi térszerkezet és a két íves út az északi kertben.

Nemcsak a szöveges források segítettek értelmezni a térképeket, hanem for-

dítva is: ezáltal láthattuk például, hogy Széchényinek a malomközeli halastó létesítésére irányuló szándéka nem teljesült. Természetesen a forráshiány, illetve az eddig tökéletlen forrásfeltárás miatt így is maradtak kérdések, ahogy azt az északi kert kapcsán több esetben is érzékeltük. A bizonytalanság különösen érdekes típusa a mulatóház és a Jeremiás-idézet problémája, amelynél a szöveges források egymásnak nyíltan ellentmondanak, és a képi-térképi források sem segítenek eldönteni a kérdést.

A kert kinézetére vonatkozó, legtöbbször gyakorlatias utasításokat tartalmazó levéltári források használata Széchényi Ferenc kertjéről való gondoskodása szempontjából is eredményt hozott. Érzékelhettük, hogy a remeteség környékére nem ügyelt kifejezetten, míg az üvegházzal és a fürdőház környékével rendszeresen foglalkozott, illetve a haszonkertekben történő precíz munkavégzést is előírta. Szembetűnő az is, hogy bár a cenki kert ügye 1784 és 1818 között újra és újra előkerül a főúri elintézendők burjánzó halmazában, két időszak – az 1789 és az 1801 körüli évek – különösen intenzív ilyen szempontból. A kertalakítások iránya sem egységes: a tájképies elemek létrehozásának sürgetése, az esztétikai értékek kiemelése váltakozik egyes részek, épületek felszámolásával vagy a gazdasági hasznosság előtérbe helyezésével.⁹⁶ Ezeknek a kérdéseknek a tisztázása azonban már egy következő tanulmány feladata.

A történeti források használata segítségével tehát lehetőség nyílik egyes kerttörténeti kérdések megválaszolására vagy precízebb megfogalmazására. E tanulmányban Széchényi Ferenc cenki kertjéről kaptunk részletesebb képet, és a főúr kertalakító tevékenységét, annak elvi és eszmei hátterét tudtuk precízebben megfogalmazni. ©

93 Ennek fából készült elődjét említi OSZKK Quart. Hung. 556. Széchényi Ferenc kiscenki kastélyának és kertjeinek leírása. 1798. 26–28, 41. versszakhoz tartozó lábjegyzetek szerint a nádor 1797. október 13-án látogatott Széchényihez, az építmény pedig „a fertő szilin Groff Szetsenyi Ferencz által Deszkából el kizitettet vár.”

94 SzTCs X. köt. – 11. cs. (450. cs.) 10. sz. f. 145–148. 1808. Specification der Obstbäume Zinkendorff. Eszerint a „Jullienthall“-ban összesen 374 db gyümölcsfa található.

95 „... Außer diesen word noch dem H Rittmeister die Aufsicht de Palatinus tempel Julien Thal, Eremitage, und die Jagd*barkeit anvertraut, und zwar ... a). Hat der im Julien Thal wohnende Gärtnergesell alle Wege, die zum Palatinus Tempel, und von denene im Julien Thal, oder zum Calverieburg führen immer rein zu erhalten, die Geländer, und Sitze zu consevieren, die Obstbäume vermehren, putzen, umzugraben, und das Obst der Herschaft abzulietern.” SzTCs II. köt. – 4. sz. (117. cs.) C) 126–131 (No. 36) 129. 1811. márc. 7. Széchényi utasítása Bodendorferhez.

96 Ezzel szemben Sisa (1994. op. cit. 67–70.) két kiragadott példa említésével lineáris változást érzékeltet: Széchényi a fiatal, jó ízlésű kertszemléből idővel földhözragadt, haszonelvű arisztokratává válik.

numerous apple and pear species – cultivated by Julianna Festetics, the wife of Ferenc Széchényi.⁹⁴ Vineyards and the above-mentioned Calvary Hill took place next to the orchard. These areas were supervised by a separate person.⁹⁵ Since the proprietor managed these areas together with the parts of his estate at Cenk, it can be assumed that they belonged to the aesthetic and representative territory of his estate.

SUMMARY

Based on a wide range of sources, we were able to provide a more precise and detailed image of the properties of Ferenc Széchényi's garden at Cenk. In some cases – for example in the case of the water regulation of 1789 – the archival sources only confirmed the information obtained from the plans, however, in other cases, they often provided important additional information. For example, the plans do not indicate that the southern English garden was completed in 1789, that the lusthouse was demolished in 1811, that a turtle pond was created for entertainment purposes, that orchards are still present in the northern garden, or that the agricultural parts were surrounded by a hedge. By comparing the plans and texts, we were able to establish with great certainty that the irregular plan of 1785–1788, the southern grotto and the garden expansion to the north were not carried out, however, a southern garden stream and two arching garden paths were created in the northern garden. Not only textual sources assisted in the interpretation of the maps, but vice versa: thus, we were able to recognise that Széchényi's intention on establishing a fishpond close to the mill was not fulfilled. However, due to the lack of sources and the fact that there are many, still undiscovered sources, several questions still remain, as we

have already experienced it in the case of the northern garden. The issue of the lusthouse and the quote from Jeremiah is a very interesting uncertainty, since the textual sources contradict each other, and neither the pictures nor the maps help to give a proper answer.

The use of archival sources, that contain practical instructions, also proved to be fruitful with regard to Széchényi's activity to keep his garden in good condition. We were able to find out that Széchényi did not pay much attention to the hermitage area, while he regularly took care of the greenhouse and the bathhouse area, furthermore, he required the precise cultivation of the fruit and vegetable gardens. It is also surprising that, even though the issue of the garden of Cenk reappears several times between 1784 and 1818, two periods are especially intense – the years around 1789 and 1801. The progress of the garden designing activity is also inconsistent: the urge to create landscape elements and the emphasis on aesthetic values alternate with the demolition of certain parts and buildings or the prioritisation of the horticultural utility.⁹⁶ However, exploring the background of these tendencies remains for another study.

Using historical sources makes it possible to answer certain garden history related questions or to provide a more precise definition to them. In this study, we have seen examples for both: we were able to answer questions of garden history, regarding the appearance of Ferenc Széchényi's garden at Cenk, and to provide a more precise definition, regarding the nature and background of the Count's gardening activity. ©

94 SzBR Vol. X. – fasc. 11. (fasc. 450.) 10. No. f. 145–148. 1808. Specifications of fruit trees in Cenk. According to this, in „Jullienthall” there are 374 fruit trees.

95 SzBR Vol. II. – No. 4. (fasc. 117.) C) 126–131 (No. 36) 129. March 7, 1811, Széchényi's instruction to Bodendorfer.

96 By contrast, Sisa (1994. op. cit. 67–70.) pictures a linear variation: Széchényi becomes a peddling, utilitarian count from the young garden spectator with a good taste.